

על בדידות ואמונה - תקופת הקורונה כמפגש עם האלוהים קריאה אקטואלית ב"איש האמונה הבודד"

תמצית הקשר בין מגפת הקורונה לחיבורו של הרי"ד סולובייצ'יק "איש האמונה הבודד"¹ מתבטאת היטב בשני הציטוטים הבאים, בהם מציג הרי"ד את יחסם של שני המודלים האישיותיים שבחיבור למשברי הטבע. 'האדם הראשון' מתיימר לשלוט בטבע, ולהתגבר על כל הבעיות שהוא מזמן. זוהי דמותו של האדם המודרני בן ימינו:

האדם הקדמון שלא היה יכול ללחום במחלות ואשר נפל קרבן בהמוניו לדבר ולקדחת כשהוא מושפל וחסר-אונים, לא היה יכול לדרוש לעצמו את כתר ההדר. רק האדם הבונה בתי-חולים, המגלה שיטות ריפוי ומציל חיי בני אדם, מתברך במידת הכבוד... היצור הפרא הינו חסר-אונים ולכן אינו נהדר. האדם התרבותי השיג שלטון מוגבל על הטבע ונעשה, במובנים מסוימים, אדון לטבע, ועל-ידי כך השיג גם כבוד. שלטונו מאפשר לו לפעול בהתאם לאחריותו.

(איש האמונה, עמ' 16-17)

לעומתו, 'האדם השני' אינו נלחם בטבע, אלא דווקא נסוג מפני מי שאחראי על הטבע. הרי"ד טוען שזוהי הדרגה הגבוהה יותר, דרגת הגאולה:

אפשר לזכות בגאולה רק כאשר האדם הענו עושה צעד של נסיגה ומרשה לעצמו שיהיה נכבש על-ידי ישות עליונה... כל אימת שהאדם כובש את הטבע הוא קונה לעצמו כבוד. כל אימת שהוא נכבש על-ידי בורא הטבע הוא זוכה לגאולה. הכבוד בא בשיא ההצלחה ואילו הגאולה מתגלה במעמקי משבר וכשלון: ממעמקים קראתיך ה'.

(איש האמונה, עמ' 25)

1 הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, "איש האמונה הבודד", בתוך: איש האמונה, ירושלים תשמ"ח, מהדורת מוסד הרב קוק. כל ההפניות מחיבור זה מתייחסות למספרי העמודים במהדורה זו.

תודעה שמקבלת את המשבר, ולא נלחמת בו, יכולה להביא את האדם למצב שבו הוא פותח את עצמו לפתרונות ממקום גבוה יותר, שמגיעים מלמעלה ולא מעצמו. זו לא שליטה, זו גאולה.

שני הצדדים הללו מבטאים שני כיוונים מנוגדים בשאלה מה עלינו לעשות, או לא לעשות, בתקופות של משבר, כמו מגפת הקורונה. איזו תודעה מתאים ונכון לנקוט אל מול המגפה - זו של האדם "המתקדם באומץ ועומד בתעוזה מול הטבע האילם" (שם), הנלחם ונאבק כדי לזכות בהצלחה, או זו של האדם הנסוג אל מול משבר, כדי לזכות בגאולה? ובעקבות דברי הרי"ד במובאה השנייה - מה יכולה להיות הבעיה בתודעת ההצלחה והשליטה במצב, והאם היא באמת כל כך סותרת את אפשרות הגאולה, שמוצגת כזו שמגיעה דווקא מתוך ה"כישלון"?

א

תקופת הקורונה הייתה תקופה "לא-קלה". האמירה הזאת כמובן נכונה לגבי כולם, אין אדם שלא הרגיש קושי בשנה הזו. אבל מבחינה מסוימת עבורנו, ה"דתיים-לאומיים", החבר'ה של בני-עקיבא, בוגרי הישיבות והאולפנות, התקופה הזו הייתה "לא קלה" עוד יותר.

גדלנו על חבר'ה, על סניף, על תפילה במניין, על קידוש בשבת בבוקר, על גיבוש קבוצתי, על קהילתיות - ולפתע נוצר מצב בו דיבוק חברים עלול להוביל להידבקות, וצריך לשמור מרחק אחד מהשני. חונכנו על כלל ישראל, על "לך כנוס את כל היהודים", על הפגנות, עצרות, ריקודגלים, הקפות שניות, על כוחו של הכלל - ואז התקהלות נאסרה, הכלל לא הצליח להתממש. גדלנו על ערבות הדדית, על כאיש אחד בלב אחד, ואילו בתקופה זו היו כולם איש בביתו - חלקנו בבידוד ורובנו בודדים, יחידים. חונכנו לחנך דור, להקים ישיבות, להגדיל תורה ולהאדירה, להיות מורים ומחנכים - ופתאום מערכת החינוך הושבתה, לפעמים לגמרי ולפעמים באופן חלקי, וגם הישיבות והמדרשות מצאו את עצמן נסגרות מפעם לפעם. חונכנו להשפעה, לעשייה, להתנדבות - והדרכים להשפיע הלכו והצטמצמו. קשה היה למצוא נתיבים לעשייה. נוצר מצב בו ההשפעה על השני עלולה דווקא לסכן אותו.

בתקופת הקורונה כל המערכות שלנו, כל שיטות הפעולה, הפכו פתאום לא רלוונטיות. אפשר למקם את נקודת הקושי במעבר ממערכת ציבורית-כללית למערכת יחידאית-פרטית. בסיטואציה כזו גם ניסיון כלשהו לשמר את הערכים שלנו - משימה קשה אך בהחלט אפשרית - מצריך מעבר מהמגרש הכללי אל המגרש הפרטי.

זהו קושי משולש. ראשית, קושי ברמה הטכנית שכרוך בצורך לנהל מערכת חיים פיזית של כל אדם לעצמו, או לפחות כל משפחה לעצמה. בשגרה אנחנו משתמשים ללא הפסקה ביתרונות של היתנו כלל. במקום שכל משפחה תצטרך לדאוג גם לחינוך ילדיה, גם לאחזקת שטח המגורים וגם למציאת מזון, כפי שהיה בעבר, כיום כל פרט ממלא את מקומו בתוך הכלל - כמורה, כעובד ניקיון, או כבעל מכולת. הוא כמובן לא עושה זאת בחינם, אבל בסופו של דבר הוא גם עוזר לאחרים - אף אחד לא היה מסתדר ללא היו חקלאים בעולם, לדוגמה. הקורונה יצרה מצב בו אנשים מקבלים פחות שירותים - מערכת החינוך לא לגמרי פועלת, החנויות נסגרו. אנשים רבים לא עבדו. כל אדם, ביחוד זה שאיבד את מקום עבודתו (אבל לא רק), היה צריך יותר ויותר לדאוג לעצמו, לספק לעצמו שירותים שבעבר קיבל מאחרים. במקביל, הוא גם הפך פחות מחויב לכלל, אם אכן נסתכל על עבודתו הפרטית של כל אדם כמשרתת את צורך הכלל.

המעבר למגרש הפרטי נושא עימו גם קושי מנטלי. המציאות שבה כל אחד דואג יותר ויותר לעצמו ופחות לאחרים, ועצם העובדה שנשארים בבתים ופחות נפגשים עם המשפחה והחברים, מביאות עמן תחושות קשות של בדידות. השייכות לכלל מעניקה לנו כוחות, האחוה עוזרת להרגיש מוגנים. כמובן שרגשי השייכות והאחוה לא נעלמו כליל, אבל הם הורגשו בצורה פחותה, ומשכך התגברה בלב רבים תחושה של חוסר אונים ופחד - לא רק מהמחלה עצמה, אלא גם מההבנה שבהתמודדות איתה הם עלולים להיות לגמרי לבד. אין זוהי מלחמה מהסוג המוכר, שבה אנו נמצאים כולנו באותה סירה. במלחמה הזו האיום מכוון כלפי אנשים, לא כלפי עם. מהנגיף עצמו לא כולם נפגעו, ומי שנפגע, נפגע בפני עצמו, לבד.

שני הקשיים הללו, הפיזי והנפשי, שנובעים מהמעבר למגרש הפרטי, היו קיימים - ועודם קיימים ברמה כזו או אחרת - אצל כל אזרחי המדינה והעולם בכלל, ובהחלט צריך לתת את הדעת כיצד להתמודד עמם. אבל למי שרואה את עצמו כדתי לאומי, נוסף על כל אלה אתגר נוסף - מחשבת. בשבילנו מדובר בסטירת לחי עבור התפיסה שלנו, מציאות חיים שסותרת את כל ערכינו ומנוגדת לכל מה שהכרנו. עבורנו, הקורונה היותה קודם כל שינוי תיאורטי.

העובדה שהתקופה הזו ככל הנראה מאחורינו, לא פוטרת אותנו מהתייחסות עומק אליה. לתת לה לעבור על פנינו, בלי להבין מה באמת קרה כאן ומה באמת נדרש מאתנו בעקבות כך, יהיה חטא מצדנו. אנו נדרשים להבין את המשמעות העמוקה של

האירועים והתהליכים העוברים עלינו, ולהפיק מהם את הלקחים הנדרשים.² לשם כך, עלינו להאמין שהשינוי הגדול הזה שאירע היה מכוון מלמעלה, ועלינו ללמוד ממנו. תודעת היסוד היא "שְׁוִיִּיתִי ה' לְנִגְדֵי תַמִּיד" (תהלים טז, ח), וממילא - "בְּכָל דְרָכֶיךָ דָּעָהוּ" (משלי ג, ו). כפי שהקב"ה נמצא וחפץ במציאות הרגילה שהכרנו, גם במציאות החדשה שהופיעה נמצאת האפשרות לעבודת ה'. אולי עכשיו נדרשת מאתנו התמקדות דווקא בצדדים נוספים - שהזנחנו עד היום.

בזהירות אומר שבכך יכול להיות טמון גם הפתרון לבעיה. אולי ההפנמה והפקת הלקחים יצדיקו את סיוע המצב באופן סופי וההתקדמות ממנו הלאה אל המשך החיים, כאשר אנו נושאים בתוכנו את התובנות החדשות ואת השינויים וההתפתחויות שעברנו בתקופה הזו. אפשר גם לומר שהדבר ממש תלוי בנו: אם נצליח להבין את המצב החדש מנקודת מבט רעיונית-אמונית, אולי נצליח גם להבין טוב יותר את הרובד הפסיכולוגי-נפשי ואת הרובד הפיזי-מעשי, ולהבין כיצד עלינו להתנהג בפועל בהתאם למציאות החדשה. אולי דרך העמקה ברובד הרעיוני נוכל להגיע לפתרונות מעשיים.

השליטה על המציאות

כדי לעמוד היטב על טיבן של המציאויות השונות, לפני הנגיף ואחריו, ננסה להתבונן בפעולה שפעל אותו נגיף על עולמנו. פעולה שהביאה לשינוי כה משמעותי במציאות החיים. מה בעצם עשה הנגיף?

במציאות, כמו שאנו מכירים אותה, האדם הוא השולט בעולם. שליטה זו הלכה והתעצמה עם התפתחותו של האדם, והיא מגיעה לשיאה בדורנו. האדם שולט על משאבי הטבע, על הצומח - אותו הוא מגדל או משמיד כאוות נפשו - וגם על בעלי החיים. את כולם הוא מנצל לצרכיו (אחד מהצרכים הללו הוא עצם הבטחת המשך שלטונו). שליטת האדם אינה מסתכמת רק בשליטה על תנאי שטח ארציים; זאת מעידה על השליטה גם על הטבע האנושי. בני האדם הם היצורים בעלי השליטה העצמית הגבוהה ביותר, והיחידים בעלי בחירה חופשית אמיתית. היכולות האדירות הללו הופכות את האדם ליצור שקובע את סדר היום בעולם, מציב לעצמו מטרות ומשעבד את הסביבה עבורן. וכך, למרות שהמציאות בעולם תלויה בהמון גורמים טבעיים, במקרים רבים הגורם המשמעותי ביותר במשוואה - שממנו תושפע ביותר

2 ראו רמב"ם, תעניות א, א-ג. כיוון אפשרי בשאלה באיזה מובן ניתן (והאם בכלל צריך) לכוון למשמעות וללקחים הנכונים, אפשר למצוא אצל הרב שג"ר: בריתי שלום, ראשון לציון תש"פ, עמ' 368-371; לוחות ושברי לוחות, תל אביב 2013, עמ' 419-422; בצל האמונה, אלון שבות תשע"ה, עמ' 75-79.

התוצאה - יהיה דווקא הרצון של האדם והדרך בה הוא בוחר לנתב את המשאבים העומדים לרשותו.

נגיף קטן שצץ מאי-שם הביא לסדרים הפוכים. פתאום האדם הוא זה שנשלט על ידי כוחות הטבע, ורצונו כלל לא משנה. הוא נאלץ להתאים את עצמו ואת התנהגותו למציאות שהעולם מציג בפניו. הוא לא יכול להיות זה שיקבע את התנהלות הדברים בעולם. בניגוד לאדם הפועל, היוצר והשולט שתיארנו עד כה, בעקבות המגפה האדם יכול רק להגיב, ללא כל יכולת לשנות כיוון. זוהי תמצית השינוי המהותי שחוללה הקורונה, עליו נפרט עוד בהמשך. אבל לפני כן נבקש להעמיק מעט ברעיון שליטת האדם בעולם, שכן מהדברים אולי משתמע ששליטת האדם בעולם היא דבר שלילי והרסני. אמנם, נראה שלפי גישת היהדות ההפך הוא הנכון - כל ייעודו של האדם הוא לשלוט ולהשפיע בעולם, על משאביו ויצוריו החיים.

”פָּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹּשׁוּהָ וַיְרִדוּ בְּדַגַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּה הָרֶמֶשׂוֹת עַל הָאָרֶץ” (בראשית א, כח) - כך הוגדר תפקידו של האדם על ידי הקב"ה עם בריאתו. המילים "שליטה" ו"רדייה" עלולות להתפרש באופן שלילי, אבל נראה שלא זו הכוונה. מטרת האדם אינה להילחם כנגד העולם ולשעבד אותו (אף על פי שפעמים רבות כך נדמה, לעתים משום שהאדם אכן מועל בתפקידו), אלא להנהיג אותו לעבר עתיד גבוה יותר, להעלות אותו ולשפר אותו. ממש כמו מנהיג של קבוצה אנושית - לפעמים נראה שהמנהיג משעבד את נתיניו, אבל בדרך כלל המצב הוא הפוך - למעשה הוא העבד האמיתי שמשרת את הציבור כדי שיתקדם ויתעלה.

מדובר גם על הנהגה פיזית של העולם, אך גם בהנהגה רוחנית שלו. האדם, נזר הבריאה, הוא דגל של רוח ומוסר עבור העולם כולו. אכן, פעמים רבות במהלך ההיסטוריה האנושות עשתה טעויות חמורות שהביאו להשלכות הרסניות, גם בתחום הפיזי וגם בתחום המוסרי, אבל דווקא גודל ההשפעה שלהן מראה עד כמה אלה טעויות של הנהגה; האנושות משחקת במגרש הנהגה הפיזית והרוחנית של העולם. תפקיד השליטה שמוענק לאנושות נדרש מאיתנו בתור יצורים בעלי יכולת השפעה, מנהיגים שמובילים מהלכים גדולים, והוא חושף רבות על מהותנו המיוחדת: אנו יצורים אקטיביים, המנסים כל הזמן לקדם ולהתקדם. זוהי, אם כן, המשמעות האמיתית של ה"שליטה".

עם ישראל בפרט, הוגדר כ"ממלכת כהנים" - "עם סגולה" שתפקידו לפעול ולהעלות את האנושות כולה והעולם כולו לגבהים, בדגש על הצדדים המוסריים והרוחניים. וממש כפי שהגדרת האדם כנזר הבריאה לא מצדיקה התנשאות ושיעבוד, כך גם סגולתו של עם-ישראל רק מעניקה לו משרה של "כהן", המכהן - משרת - עבור כולם,

בכך שהוא משפיע ופועל בדרכו המיוחדת. בתור נזר האנושות, העם הזה חורט על דגלו את האולטרה-פעילות: עלייה של כל האנושות - "לתקן עולם במלכות ש-די". הרב קוק מגדיר שתפקידו של עם ישראל הוא לפעול באנושות לאור ה"אידיאה האלוקית", כדי "להצליח בזה את כל האדם כולו":

בראשית מטעו של העם הזה נתגלתה השאיפה להקים צבור אנושי גדול אשר "ישמור את דרך ד' לעשות צדקה ומשפט"; להוציא את האנושיות מתחת סבל נורא של צרות רוחניות וחמריות ולהביאנה לחיי חופש מלאי הוד ועדן, באור האידיאה האלהית, ולהצליח בזה את כל האדם כולו. למען דעת, שלא רק יחידים חכמים מצוינים, חסידים ונזירים ואנשי קדש, חיים באור האידיאה האלהית, כי גם עמים שלמים שוללים בתוכם את כל השדרות האנושיות השונות.

(אורות³ עמ' קד)

ההתאחדות ל"עם" קשורה קשר מהותי לפעלתנות האנושית-ישראלית. אחדות מעידה על צביון משותף, על מטרות משותפות. מטרה אחת (הקב"ה) מובילה לפעולה אחת (תיקון עולם) שמובילה לפועל אחד (עם ישראל). זה לא רק עניין של טקטיקה - הכלליות והאחדות קשורות מהותית לאידאליזם, לרצון לפעול, לשנות ולהתקדם. ואכן מודגש בדברי הרב קוק שעם-ישראל איננו אוסף של יחידים, אלא עם אחד ומאוחד, שמשותף פעולה לגילוי שם ה' במעשיו, בחייו. את הרעיונות האלה, שמועמקים ומורחבים בתורתו של הרב קוק, חרטה על דגלה במיוחד הציונות הדתית, שרואה במדינת ישראל - המקבצת את עם ישראל - תהליך שמשרת את האידיאה האלוקית. העובדה שהמדינה היא מעשי ידי אדם איננה מפריעה. להפך, היא מתבקשת ורצויה, שכן ההתקבצות הזו הולכת יד ביד עם הפעילות האנושית - שתיהן מגלות את ה' בעולם.

"בזעת אפך": ההשתלמות העצמאית הבהירית

כאשר מדברים על פעילות אנושית עצמאית חייבים להתייחס לבעיה יסודית שמערערת על קיומה - האם לבני האדם יש בכלל אפשרות לשנות ולפעול? הרי הקב"ה הוא זה שברא את האדם, את כוחות נפשו, וממילא הוא זה שעומד מאחורי מה שעושה האנושות בכל רגע ורגע. הבעל שם-טוב טוען שהקב"ה בכל זאת חפץ בפעילותנו:

שיש להשם יתברך התפארות גדול ותענוג ושעשוע ממעשי הצדיק עם תורתו ותפלתו. ואף על פי שהכל ממך - אתה בראת יצר הרע ואתה בראת התורה, ואתה נותן בנו כח לכבוש את היצר הרע ולמתקו על ידי התורה, כמו תבלין לקדירה - נמצא הכל הוא ממך ומשלך ומכוּחך פעלנו כל זאת; ואף על פי כן יש לך תענוג גדול מזה, ואתה מתפאר בנו כאילו עשינו הדבר מעוצם ידינו.

(בעל שם טוב על התורה נח, קע)

למרות שהקב"ה הוא המקור לכל מה שיש ולכל מה שקורה, ממשאבי הטבע ועד לתהליכים היסטוריים - הוא רוצה שאנחנו נפעל, שאנחנו נעבוד בעצמנו, בעוצמתנו. הוא רוצה שהמעשים שלו - התורה והתפילה במקרה זה - יבאו דווקא מאיתנו, מההתעסקות שלנו בהם. בכך שאנחנו עושים ומתייגעים, אנחנו מחילים את קדושתו על עצמנו, בעצמנו.⁴ הקב"ה החליט לברוא עולם גשמי, לברוא אדם, ולתת לו בחירה חופשית. הוא חפץ בהתקדמות האנושית, בהתעלות האדם והעולם - מלמטה למעלה. הוא מאפשר ומעודד את שיתוף הפעולה שלנו לעשייה, לגילוי שמו בתחתונים. כאמור, העבודה העצמאית הזו איננה נחלת הפרט בלבד. גם במישור הציבורי זוהי העבודה הנדרשת מאיתנו, כעם וכחלק מכלל האנושות.

העשייה וההתקדמות "בעצמנו" נדרשת מאיתנו מעצם בריאת העולם והאדם, אבל היא קיבלה משנה תוקף לאחר חטאו של אדם הראשון, כאשר לאחר החטא מתרחשת ירידה ברמת הנוכחות האלוקית בעולם. כאשר אין שכינה גלויה בעולם, האדם נדרש להשיג את מבוקשו מתוך עמל: "בְּיַעַת אֶפְיָ תֹאכַל לֶחֶם" (בראשית ג, יט). זוהי מציאות שמאפשרת לנו ובעצם דורשת מאיתנו לפעול, לעשות, להתקדם, ומתוך עצמאות, מתוך בחירה. מציאות כזו אינה מציאות מושלמת, היא משתלמת. אין בה גילוי אלוקי ברור, אלא נסתר. קשה לראות את ההרמוניות, האינסופיות והאחדותיות שבה, כיוון

4 ראו הראי"ה קוק, אורות הקודש ג, ירושלים תשמ"ה, עמ' עב: "אין שום ישועה שלמה באמת, כי אם אותה שהנושע פעל להופעתה בפועל ידיו. וזהו יסוד הצדק שבעבודת האדם, רכישת כחות וסידורם, למטרת החיים היותר עליונים ומקודשים".

וכן רמח"ל, דעת תבונות, יח: "כדי שתהיה ההטבה הטבה שלימה... ראוי שיהיו המקבלים אותה מקבלים אותה ביגיע כפם, כי אז יהיו הם בעלי הטוב ההוא, ולא יישאר להם בושת פנים בקבלם הטוב כמי שמקבל צדקה מאחר". הרמח"ל מקשר זאת גם למציאות הרע והחיסרון בעולם - שמאפשרת בחירה אמיתית, ומשכך גם קנייה אמיתית של הטוב - עד כדי התדמות לבורא בכך. ראו שם כד-כח, וכן דרך ה', חלק א, פרק ב, אות ב. ע"פ המבט הזה ניתן להבין באופן חדש את האמירה של חז"ל: "הכל בידי שמיים, חוץ מיראת שמיים" (ברכות לג, ב).

שהיא דיאלקטית, מוגבלת ומורכבת מהמון חלקים. המציאות הזו היא מציאות של קללה, אבל היא מסוגלת להביא לצמיחה גדולה - לגילוי שכינה בתחתונים דווקא, להשתלמות והתעלות אנושית עצמאית.

ניתן להנהגה הזו את השם הכולל "ההשתלמות העצמאית". במקום לברוא אדם מושלם ועולם מושלם, הקב"ה ברא אדם משתלם, עולם מתעלה. השלמות היא אמנם אותה שלמות, אבל "על הדרך" נוסף לכך השינוי שעבר האדם הפועל להביא את השלמות, שהתאפשר הודות להשתדלות שלו. ההבדל הוא בדרך בה הגענו אל השלמות: בעצמנו, מבחירה, באופן עצמאי.⁵

כפי שראינו גם בתחילת הדברים, קווים לדמותו של האדם העצמאי הפועל והשולט ניתן לראות בדמותו של האדם הראשון - 'איש ההדר' - שמתאר הרי"ד סולובייצ'יק ב"איש האמונה הבודד":

האדם הראשון שנברא בצלם אלקים נתברך בתנופה רבתי לפעילות יוצרת ובכוחות כבירים לשם הגשמת מגמה זו... באדם הראשון שולטת שאיפה אחת, לחשל את הכוחות הטבעיים היסודיים, לשלוט בהם ולהעמידם לרשות עצמו... לפיכך, האדם הראשון הוא תוקפני, נועז, ושואף לניצחון... משתדל האדם הראשון למלא את התפקיד שהוטל עליו על ידי בוראו אשר... פנה אל האדם וציווהו: "ומלאו את הארץ וכבשה"... עם שהוא חותר לקראת המגמה הזאת...

5 יש לציין כי עצם האמירה שהקב"ה הוא זה שנתן לאדם בחירה ועצמאות מעידה על כך שבסופו של דבר, כפי שציין הבעש"ט, "אכן הכל ממך". אל לנו לשכוח זאת גם כאשר אנחנו מרגישים שאנו אלו שעושים. גם הרי"ד (ראו להלן) מדגיש שעצם המציאות של העצמאות היא קביעתו של האלוהים. בנוסף, ברור שבדרך ההשתלמות העצמאית יש גם סכנה כלשהי: כאשר מאפשרים בחירה ועצמאות - מאפשרים מקום גם לבחירה ברע. ואכן, הבעש"ט לא מסתיר את מקומו המרכזי של היצר הרע בסיטואציה בה "עשינו הדבר מעוצם דינו". בחז"ל קיבל הדבר ביטוי באמירה שעם חטאו של האדם נכנסה בו זוהמתו של נחש (שבת קמה, ב - קמו, א). משכך, לאחר שאכל האדם מעץ הדעת טוב ורע, עליו לדעת להבדיל בין טוב לרע, עליו להיות זהיר יותר, וגם למנוע מעצמו חלק מהדברים, אם לא יעשה כך - עצמאותו רק תוביל אותו לאבדון. עם זאת, בסופו של דבר זוהי הדרך בה בחר הקב"ה להנהיג את עולמו, ומשכך, גם היכולת לטעות היא בדיוק מותר האדם. דווקא העובדה שלמול האדם ניצבת האפשרות לבחור בין היצר הרע לבין התבלין הממתק - היא זו שהופכת את התפילה ולימוד התורה לשעשוע והתפארות בפני הקב"ה; האפשרות לא לראות תמיד בביורר ש"הכל ממך", ולפעמים לחשוב שאני עשיתי, הופכת את העשייה לשם שמייים לרצויה יותר. יתרון העצמאות נובע מיכולת הבחירה, כוחה של הפעולה האנושית נובעת דווקא מהכוחות הרבים המתרוצצים בתוך האדם. הקושי הגדול שבדרך הופך אותה למשמעותית.

יוצא האדם הראשון מחוץ לגבולות של הסביר והצפוי ובא אל השטחים הנרחבים של יקום בלתי מוגבל.

(איש האמונה, עמ' 14-18)⁶

לתת לאלוהים להיכנס

אנחנו מונחים לעמל, לדרך ה"השתלמות העצמאית", ומאמינים שזו מטרת בריאת העולם והאדם. אך ישנן כמה בעיות שעלולות להיווצר בעולם שכזה - במקום להגיע אל האלוהים בעצמו, האדם עלול פשוט להפוך את האמצעי למטרה. במקום להוביל את כוחותיו ועוצמותיו לגלות את השכינה בארץ, הוא עלול להאדיר את עצמו, להתגאות, ולשכוח את אלוהיו. הוא עלול להפוך את העולם הגשמי, שאמור לשמש ככלי על מנת לגלות שכינה במציאות ובעצמאות, לכלי שמשמש להאדיר את העצמאות. לפני הכניסה לארץ-ישראל, שהיא אחד המקומות שבהם הנקודה של ההשתלמות העצמאית בולטת יותר מכל,⁷ משה רבנו מזהיר את עם-ישראל בדיוק מהמצב הזה:

הַשְׁמֹר לָךְ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ... פֶּן תֹּאכַל וְשָׂבַעְתָּ וּבָתִּים טוֹבִים תִּבְנֶה וְיִשְׁבַּת. וּבְקִרְךָ וּצְאִיךָ יִרְבִּין וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה לָּךְ וְכָל אֲשֶׁר לָּךְ יִרְבֶּה. וְרַם לְבַבְךָ וּשְׂכַחְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ... וְאִמַּרְתָּ בְּלִבְּךָ כִּחֵי וְעַצְם יְדֵי עָשָׂה לִי אֵת הַחֵיל הַזֶּה. וְזָכַרְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הִנְתֵּן לָּךְ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חֵיל... וְהָיָה אִם שָׁכַח תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ... הַעֲדֹתַי בְּכֶם הַיּוֹם כִּי אֲבִד תֵּאבְדוּן.

(דברים ה, יא-יט)

לעשות חיל זה בהחלט הדבר שנדרש מאתנו בעולם הזה. אך עלינו לזכור תמיד מהיכן מגיע הכוח הזה. אם נשכח - אנו עלולים להגיע לגאווה פסולה, כזאת שהופכת את האמצעי למטרה. משה מתאר גם מה יקרה אם נשכח: "אֲבִד תֵּאבְדוּן", תֵּאבְדוּ את כל מה שהיה לכם, את מה שהביא אתכם למצב הזה של גאווה - כדי שתלמדו קצת הכנעה מה היא. תאבדו את השליטה על המציאות, את העצמאות, כדי שתוכלו לספוג מעט

6 הרי"ד מקביל את איש ההדר לתיאור של אדם הראשון בפרק א של ספר בראשית (וכן לאדם אחרי חטאו - שם הערה 15). לא ניכנס לחלוקה של הרי"ד בין פרק א לפרק ב, אך מומלץ לעיין ולהרחיב שם. ככלל, הקשירה של דברינו לפרשיית אדם הראשון היא יסודית ועמוקה, וניתן להרחיב בה מאוד.

7 בניגוד לתקופת המדבר, בה כל צרכו של עם ישראל מסופק על ידי הקב"ה, בא"י אין ניסים כמו המן ועמוד הענן, והאדם נדרש לעבוד בעצמו ע"מ לחיות (גם ברובד הרוחני - יש צורך להתפלל ולבקש כדי לקבל שפע). ראו למשל דברים פרק יא.

ענווה. תאבדו את עצמכם, כדי שתוכלו להיזכר מחדש בה' אלוהיכם, שבלעדי אינן לכם כלום.

דווקא כך מתגלה האינסופיות של בורא העולם. ההשתלמות והעצמאות האנושית גורמות לעולם להיראות מורכב ומפורד - כדי לאפשר בחירה בעולם הקב"ה גמר בדעתו להיות נסתר בעולם הזה; אך יש זמנים שבהם העוצמות האנושיות מסתרות, ומתפנה מקום לראות את האלוהים. ברוב הזמן אנו עסוקים בלגלות את שם ה' בעולם מתוך מעשינו ופעולותינו, אבל ישנו גם ממד נוסף של גילוי אלוקות - דווקא מתוך הקטנות שלנו. גישה זו נמצאת בדברי רבי נחמן מברסלב:

כל מה שהאדם מקטין את עצמו ביותר, יש לו כח המושך יותר, דהיינו להמשיך שכינת אלקותו לתחתונים שישכון עמנו, שזהו רצונו יתברך מיום שברא את עולמו. וכן להמשיך אנשים אליו לקרבם לעבודתו יתברך, וכן להמשיך השפעות טובות וברכות לישראל.

(ליקוטי עצות⁸ גאווה וענוה, יז)

השראת השכינה בארץ, שביום יום אנו שואפים להחילה מתוך העולם הזה, מתוך הקשיים, דרך עצמנו, מעשינו וכוחותינו - דרך הדברים שעשינו "מעוצם ידינו" - מתרחשת אצל רבי נחמן דווקא בעקבות הקטנת עצמנו וכוחנו. דווקא בסוג גילוי שכזה, שמצמצם את האדם ואת מציאות ההשתלמות המורכבת, המסובכת והלא-הרמונית, יותר קל לראות כיצד העולם הוא עולם אחד ופשוט - פועל יוצא של גילוי האלוהים בעולם, שהוא אלוהים אחד.⁹ ידועה אמרתו של הרבי מקוצק - "אלוהים נמצא היכן שנותנים לו להיכנס". כאשר האדם מפסיק להתמקד בעצמו בלבד, מרפה מהניסיון לשלוט ולדבר - הוא מסוגל להכיר בעובדה שלבד הוא לא יכול, שהוא זקוק למה שגדול ממנו. כאשר הוא מכיר בכך שהוא אינו יכול להשיג הכל בעצמו, בצורך שלו לקבל מלמעלה - הוא כבר ראוי ומוכשר לקבל, הוא מאפשר לשפע להגיע אליו. בעיות ש"גדולות עלינו", כמו מגפה עולמית למשל, מזמינות פנייה אל הגדול מאתנו ומענה ממנו, דבר שבמובנים רבים הוא הפתרון הכי גדול.

8 ר' נחמן מברסלב, ליקוטי עצות (עורך ר' נתן שטרנהרץ). ראו גם ליקוטי מוהר"ן תורה ע.
9 הבעש"ט אכן מקשר בין הענווה ליחוד השם: "הכוונה של אחד של היחוד של קריאת שמע, לכוון שאין בכל העולם רק הקדוש ברוך הוא שמלא כל הארץ כבודו, ועיקר הכוונה, שהאדם ישים את עצמו לאין ואפס, ואין עיקרו רק הנשמה שבו, שהוא חלק אלהי ממעל, נמצא שאין בכל העולם רק הקדוש ברוך הוא אחד" (בעל שם טוב על התורה ואתחנן, יג).

בדרך כלל אנחנו חווים את האלוהים דרך היש - דרך החומר, הפעולות, האידיאלים, הגדלות. אם נעצים את מקומו של היש, נדחק ח"ו את רגליו של האין, של האינסוף. ההקטנה של היש יכולה להוות הזדמנות לחוות את האלוהים דרך האין, דרך הנשמה. כעת מתחדדת התחושה שכל החומות שבנינו על גבי הנשמה - העוצמות, העשייה, זיעת אפינו ולחמנו - הן רק תוספת, אבל הן לא העיקר. התוספות הללו יכולות לשמש גם לטובה, ולהיות "התפארות גדול ותענוג ושעשוע" לפני הקב"ה, כלשונו של הבעש"ט, אבל לפעמים הן עלולות להשכיח מאתנו את הפנים.¹⁰

נגיף הקורונה - מעוצמה להכנעה

האם ניתן לראות את נגיף הקורונה באור הזה? המציאות שנכפתה עלינו בעקבותיו היא הפוכה מהותית, כאמור, מדרך ההשתלמות העצמאית, בכך שהיא ערערה את השליטה המוחלטת שיש לאדם על המתרחש סביבו. עוד לפני שניכנס לפרטים (זאת נעשה בפרק הבא), כבר באופן כללי ניתן להבחין שדרך ההתמודדות של האדם עם הנגיף לאורך תקופת המגפה - הסגרים, הבידודים, הריחוק החברתי - משקפים בדיוק את הרעיון עליו דיברנו. זוהי התמודדות שאיננה ישירה ויזומת, אלא מתגוננת ומגיבה. אין בה מקום ליצירתיות, לכוחניות, ובטח שלא לשליטה על הנגיף. הנגיף איננו דורש עוצמות, אלא אנושיות פשוטה, בלי התחכמויות ותכסיסים. בלי גאווה. העוצמות מסתתרות דווקא ביכולת להסתתר, בסוג של הכנעה - שבכוחה להזכיר לנו את האלוהים ששכחנו.

בסופו של דבר, האנושות קיבלה שיעור גדול בענווה. חשבתם שבעשייתכם תוכלו להתגבר על כל מכשול, וכעת הדבר היחיד שתוכלו לעשות כדי להגן על עצמכם הוא לא לעשות - להישאר בבית ולשים מסכה. חשבתם שאתם שולטים על העולם כולו, והנה אפילו השליטה על גופכם שלכם מתערערת וזקוקה לשמירה. חוסר הודאות היה מוחלט ומורגש מאוד, והתבטא החל באפשרות הקיימת להימצאו של הנגיף בגופו של האדם, המולידה אצלו חשש מתמיד, וכלה בחוסר הודאות הכללי לגבי העתיד - האם נצא מהמצב הזה? מתי? למנהיגים כמעט ולא היה דבר לומר וליזום, רק להכווין את הציבור לשמור על עצמו. פרויקטור הקורונה, פרופסור ברבש, נהג לומר בפשטות באולפני הטלוויזיה: "אני לא יודע" - אמירה שהיו כאלה שהתחמקו ממנה. החיסון

10 אעיר: בעיניי, בד"כ דרך העבודה אינה להקטין את היש, אלא לברר כיצד האין הוא שמחולל את היש, תוך ראיית הערך הגדול שביש. ללא ההתחשבות ביש, עבודת ה' מאוד חסרה. אבל נראה שבקורונה הקב"ה כיוון אותנו למקום מסוים, לסוג שונה של עבודה. עם זאת, גם כאן - השלב הסופי יהיה לחזור אל היש, מתוך קשר אל האין, ונדון בכך בחלק ג של המאמר שיהווה איזון (ובמובן מסוים סיוג) לדבריי כאן.

שפותח בסופו של דבר לא ביטל (אם כי אולי השכיח מעט) את התחושה החדה שהורגשה בעמידה אל מול בעיה גדולה ללא פתרון ברור לאורך זמן כה רב, שהיא תחושה מפתיעה ומטלטלת, מצב חדש ולא מוכר עבור האנושות המודרנית. (למעשה גם בחיסון עצמו יש פן של חוסר וודאות שכן, כפי שטענו מתנגדי החיסון, המתחסן איננו יודע מה בדיוק נכנס לגופו). אפילו את המשבר הפוליטי שעברה מדינת ישראל בתקופה האחרונה אפשר לראות באופן דומה. גם כאן ישנה התערערות של השלטון, של השליטה, שכמו שנראה, יכולה לעורר אותנו לשאלה מיהו השולט האמיתי. נראה שרגע לפני שיא ההצלחה ה'עצמאית', הקב"ה רוצה שנרגיש שאנחנו מאבדים שליטה על העולם ונחזור לזעוק אליו, מהמקום הכי פשוט של ענווה וחוסר אוניס.¹¹

אכן, יהיה אפשר לטעון שדווקא מציאות כזו דורשת מאתנו להתאמץ ולמצוא את הדרכים בהן עדיין אפשר לפעול, לחפש כיצד להמשיך להוציא לפועל את כוחותינו - כאנושות וכעם. אבל נראה שנקיטת העמדה הזו בלבד, בלי לנסות לראות גם את המסר העליון שיש כאן, תהיה, כאמור, חטא לאמת.¹² אפילו גישות בנוסח "העשייה שלנו כעת היא לא-לעשות", עלולות לגרום לנו לא לשמוע את הקול שמגיע אלינו מלמעלה.¹³ אנו נבקש להקשיב לו בעדינות ולנסות להפיק לקחים, להבין משמעויות ולטפח דרכים חדשות בעקבות השינויים העוברים עלינו - שחושפים (ואולי אף מייצרים) צד נוסף בנו ובמציאות, שאל לנו להתעלם ממנו.

ב

בפרק זה נפגוש אירועים וציוויים במקורות שמכילים מאפיינים שונים עמם נפגשנו בתקופה זו: מההתרחקות מהציבור, דרך הבדידות בבית, ועד תופעת המגפה עצמה, והפתרונות שנמצאו לה. ננסה להבין אותם כחלק מהתמונה השלמה, מתוך ראייה של

11 ראו איש האמונה, עמ' 25: "הכבוד בא בשיא ההצלחה ואילו הגאולה מתגלה במעמקי משבר וכשלוש: ממעמקים קראתיך ה'. המקרא אומר בפירוש שהאדם השני נברא מעפר האדמה, משום שהידיעה בדבר מקורו השפל של האדם היא חלק בלתי נפרד מחוויית ה"אני" שלו. האדם השני לא שכח מעולם שהוא אינו אלא קומץ של עפר".

12 לגבי היחס בין העמדות הללו ראה דיון בין הרב שג"ר לרב מדין בהקשר שונה, בספר בריתי שלום, עמ' 108-111. בהמשך נראה שההתבוננות איננה רק פתח להתמודדות נכונה עם התקופה, אלא יש לה קשר הדוק לתקופת הקורונה עצמה על תהליכיה. משום כך, תודעת הפקת הלקחים שנוקט שם הרב שג"ר מובילה אותו לתובנות שמתאימות מאוד עם המשך הדברים שבפרק הבא.

13 אמנם כמובן שיש בהן אמירה משמעותית ביותר, שיכולה להתחבר גם עם הכיוון שנציע. ראו למשל שפת אמת בהר, תרל"ח, ד"ה ושבתה הארץ.

המציאות הזו כתיקון ואיזון לדרך ההשתלמות העצמאית, בתור אפשרות חדשה לחיים של אמונה. למרות הקושי, למרות התודעה ה"מקטינה", נציע שהקורונה טומנת בתוכה אפשרות לצמיחה, להופעת חיים' חדשה, כזו ש"מאלצת" אותנו להביט אל הנשמה, אל המהות. בעזרת המקורות ננסה לשפוך אור על מהותה של עבודת ה' בדרך זו, על מרכיביה ומאפייניה.

"ויפיץ אותם על פני כל הארץ - ויחדלו לבנות"

אולי השינוי הבולט והדרמטי ביותר שהביאה איתה המציאות של נגיף הקורונה הוא המצב ברחוב. דרכים שהיו עמוסות בכלי רכב הפכו מרווחות, הרחובות כמעט התרוקנו לגמרי, ומבני הדת, התרבות והפנאי נותרו שוממים מאדם. הנגיף אילץ אותנו לשמור מרחק זה מזה ולא להתקבץ בהמונינו, על מנת למזער את הסיכוי להידבקות.

כפי שכבר הוזכר, הנהגת ההשתלמות העצמאית קשורה מאוד באחדות ובהמוניות. שיתוף פעולה בין כמה שיותר אנשים מאפשר עשייה בסדר גודל ענק ובכמות כבירה. העולם של ימינו מסוגל לעשייה כה גדולה הודות להיותו כפר גלובלי. האוניברסליות מאפשרת תעשייה, ובמהות - מאפשרת גילוי כוחות אנושיים. וכך כותב הרב סולובייצ'יק ב"איש האמונה":

האדם הראשון חי בחברה, בתוך ציבור. הוא יצור חברתי, מתגורר, מתחבר... הוא מחונן בכישרון הדיבור, ביכולת התקשורת... האדם הראשון לעולם אינו בודד. האדם בבדידותו אין לו אפשרות לגלות את כבודו והדרו, כי שניים אלה הם מידות חברה התנהגותיות.

(איש האמונה, עמ' 21)

ככאלה, גם ההתחברות ושיתוף הפעולה מסוגלים להביא להגדלת שמו של אלוהים בארץ. אינו דומה אדם בודד העובד את אלוהיו לחבורה, קהילה או עם שלם המתאספים לכך. השכינה, התגלמותו של ה' בעולם, שורה בעשרה בני אדם. במצב מתוקן, התאגדות ושיתוף פעולה הם ביטוי מובהק של הקב"ה בעולם. באופן זה, לדוגמה, ניתן לראות את תהליך הגלובליזציה כצורה להגדלת שמו של ה' בעולם. אבל כזכור, את היכולות האנושיות האדם עלול גם לנתק מאלוהים. במצב כזה, אותו נוכל להגדיר כ"עצמאות קיצונית", החיבור של האדם עם החברה יהיה דווקא לרעה.

מצב קיצון של ההשתלמות העצמאית שהוביל לביטוי רדיקלי של כוחות העשייה האנושיים, עד חתירה למלחמה באלוהים, הוא בנייתו של מגדל בבל. התורה מתארת מציאות של אחדות, ואף אחידות, בתור הרקע לבנייה: "וַיְהִי כָּל הָאָרֶץ שְׂפָה אֶחָת וְדְבָרִים אֶחָדִים... וַיֹּאמְרוּ הֵבָה נִבְנֶה לָנוּ עִיר וּמְגִדָּל וְרֵאשׁוּ בְשִׁמְיֵם וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם פֶּן

נְפוּץ עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ” (בראשית יא, א-ד). חז”ל מבארים שהמניעים לבניית המגדל היו כפירה בגדולתו של אלוהים - ואף רצון להילחם בו (סנהדרין קט, א). העשייה האנושית כאן, הנובעת משיתוף הפעולה והתיאום בין “כל הארץ”, מגיעה על חשבון האלוהים. אחידות ואחדות טוטאליות מביאות לפעילות טוטאלית - לעשייה אנושית המתנגדת לזכות קיום של ממד אלוקי, לעצמאות נטולת מרות לחלוטין. מתואר כיצד הקב”ה בעצמו קובל על כך כאשר הוא יורד לראות את העיר ואת המגדל: “וַיֹּאמֶר ה' הֲיֵן עִם אֶחָד וְשָׂפָה אַחַת לְכָלֶם וְזֶה הַחֵלֶם לַעֲשׂוֹת וְעַתָּה לֹא יִבְצֵר מֵהֶם כָּל אֲשֶׁר יִזְמוּ לַעֲשׂוֹת” (שם 1).

הפתרון אם כן - הפרד ומשול: “הִבֵּה נִרְדָּה וְנִבְלָה שֵׁם שְׁפָתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שִׁפְתֵי רֵעֵהוּ. וַיִּפֹּץ ה' אֶתֶם מִשָּׁם עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וַיַּחְדְּלוּ לְבִנְתֵי הָעִיר. עַל כֵּן קָרָא שְׁמָהּ בְּכָל כִּי שָׁם בְּלֵל ה' שִׁפְתֵי כָל הָאָרֶץ וּמִשָּׁם הִפְיָצָם ה' עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ” (שם ז-ט). מעבר לכך שההפרדה מובילה ישירות להפסקת הפעילות, היא גם פועלת על שורש הבעיה ומביאה לידי ענווה. בנוסף לפיזור הגיאוגרפי, אשר בא כנגד ההתאחדות הגיאוגרפית שבעיר ובמגדל, מופיעה גם “בלילת השפה” ע”י הקב”ה, הבאה כנגד ה”שפה האחת” שהובילה את האנושות למרוד בו. כפי שראינו לעיל אצל הרי”ד, היכולת של בני האדם לתקשר זה עם זה, היא חלק בלתי נפרד משיתוף הפעולה שלהם, ובאופן כללי הדיבור מבטא את ייחודו וכוחו של האדם - זהו חלק ממותר האדם מן הבהמה.

האם האנושות בדורות האחרונים חוזרת על חטא דור הפלגה? האם העשייה וההתקדמות, הגלובליזציה והרחבות ההומים צמצמו את כוחו וחשיבותו של האלוהים בעינינו? האם ההפרדה שחוינו ועודנו חווים בין מדינות - שמתמודדות כל אחת לעצמה, וסוגרות את שמייהן וגבולותיהן - ואפילו בין איש לרעהו - שהיו, לפרקים, מנועים מלגעת אחד בשני - הייתה “שידור חוזר” של ההפרדה שהפריד ה' את בני האדם לאחר שמרדו בו? והאם יש סיכוי שהמסכה שאנו עדיין נאלצים לכסות בה את פינו, גם היא, כמו בלילת השפה, נועדה להעביר את המסר: לדיבור יש גם חסרונות, ולפעמים כדאי לשתוק, לתת למציאות - לאלוהים - לדבר?

בהקשר הזה כדאי לשים לב שהגלובליזציה והערבוב בין מדינות העולם הם שאפשרו את התפשטות הנגיף במהירות וביעילות. בדורות עברו, מגפות מעין אלו היו מסתכמות בקורבנות באזור מסוים. זאת משום שהאנושות הייתה פשוטה יותר, עוצמתית פחות. ההתמודדות הגדולה עם שאלת כוחו של האדם אל מול כוחו של האלוהים צפה דווקא כאשר האנושות מתפתחת ומתעצמת.

אם כן, ייתכן ששמירת המרחק והמיעוט בהתקבצויות שנדרשו מאיתנו, נבעו מהצורך לאזן את הבעייתיות שיכולה ליצור ההשתלמות העצמאית, המתבטאת בהתקרבות ובהתאספות.

"אל יצא איש ממקומו"

הצד השני של המטבע נוגע למרחב הפנימי. כיוון שהשהייה בחוץ בעייתית, אנשים נשארו בפנים. מי שבא במגע עם חולה - נדרש לבידוד מוחלט בביתו. עובדים רבים עשו את עבודתם מהבית, ותכנונים רבים הוקפאו כיוון שלא היה מי שיבצע אותם, או מי שיצרוך אותם. כמעט כל מה שאי אפשר לעשות מהבית יצא מסדר היום. העולם שבחוץ פינה את מקומו לעולם שבפנים, פעולת הריחוק מהחוץ הולידה תנועה של כניסה פנימה. בהקשר הזה בולט הפסוק שנאמר לעם ישראל בתקופה בה שהו במדבר בדרכם לארץ-ישראל:

רְאוּ כִּי ה' נָתַן לָכֶם הַשָּׁבֶת עַל כֵּן הוּא נָתַן לָכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי לַחֵם יוֹמִים, שָׁבוּ אִישׁ תַּחְתָּיו אֶל יְצֵא אִישׁ מִמָּקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי.

(שמות טז, כט)

השבת מופיעה כאן כיום של התכנסות פנימה, וויתור על העשייה החיצונית. למעשה, את תקופת המדבר כולה ניתן לראות כסוג של שבת אחת גדולה, כיוון שבתקופה זו ההנהגה הייתה ניסית - הקב"ה סיפק לעם את כל צרכו במשך ארבעים שנה; אמנם, גם אז היה צד של השתדלות אנושית: בששת ימי המעשה היה יוצא העם ללקוט את המן, אותו לחם ניסי שירד מהשמיים. אך ביום השבת, אומר הקב"ה, גם הפעילות הקטנה הזאת לא שייכת. ביום השבת - "שָׁבוּ אִישׁ תַּחְתָּיו".

אם נתייחס קודם כל לחוסר היכולת ללקט את המן ביום השבת - מדובר בהתמודדות לא פשוטה. למרות שבכל מקרה הימצאות המן היא ניסית ולא תלויה באדם, היכולת לבוא וללקט אותו נותנת לאדם תחושה מסוימת של שליטה על מצבו. זה האוכל שלי ואני יודע שהיום יהיה לי מה לאכול. כאשר אי אפשר לעשות אפילו את הפעולה הפשוטה הזאת, יש חשש לגבי הבאות (למרות המנה הכפולה שמקבלים ביום שישי). מציאות כזו דורשת מהאדם ענווה גמורה וביטחון גמור בה' שיספק לו את צרכו. נכון, היא מוציאה אותו מהמרוץ אחר הלחם, מהזיעה ומהעמל, ומאפשרת לו להתרומם למדרגה של מנוחה - אבל כלפי חוץ זו מציאות ממש לא פשוטה. למעשה, עצם המעבר לתודעת הביטחון הגמור, בלי שום שליטה במצב - דורשת כוחות גדולים. ואכן, בהמשך הפרק מסופר על אנשים מן העם שהתקשו במעבר הזה והתעקשו לצאת החוצה וללקט מן גם בשבת.

ההקבלה בין תקופת המדבר לתקופת הקורונה מתבקשת: חוסר הוודאות לגבי המצב הכלכלי של האדם הוא אחד מהמאפיינים הבולטים עמם נפגשנו לאחרונה, והוא עוד מלווה רבים מאיתנו, בעיקר בעלי העסקים והעצמאיים (!) שחוו אותו בצורה חזקה ביותר. רבים נאלצו לשבות ממלאכתם, לצאת למנוחה, ל"חופשה" - ללא תשלום ברור. החיפוש אחר הלחם בעצמנו, לא הניב פרי. האם יש ביכולתנו לזהות את המן שירד אלינו מהשמיים בתקופה זו?

חוסר הוודאות שבמנוחה מהעמל, והתודעה שמנוחה כזו מצריכה, מובילים לציווי הכללי והעקרוני - "אַל יֵצֵא אִישׁ מִמְקוֹמוֹ". היציאה החוצה היא מאפיין מובהק של הנהגת ההשתלמות העצמאית - היא מעידה על רצון לפעול, על עוצמות של יצירה ומלחמה, וכמובן על הצורך לשלוט ולהנהיג. הרגע המכונן של הנהגת ההשתלמות העצמאית, בו נאמר לאדם "בְּזַעַת אֶפְיָךְ תֹּאכַל לֶחֶם", התרחש בדיוק לאחר יציאת האדם מגן העדן, ובעקבותיה. הפנייה כלפי חוץ דורשת עוצמות, עמל, עשייה והתקדמות. היא גם דורשת, כמו שהזכרנו, עצמאות ובחירה.

ואכן, אחת ההקבלות היסודיות להשוואה בין גן עדן לעולם שמחוץ לגן עדן, היא ההשוואה בין יום השבת לששת ימי המעשה. ששת ימי המעשה, כשם, שייכים לעשייה ולעמל. הם ההשתלמות העצמאית הבחירית. השבת, לעומת זאת, היא "מעין עולם הבא". ביום השבת אין עמל אלא מנוחה. ביום שכזה האדם צריך להתפנות מכל הרעש שבחוץ, מה שמאפשר לו להתרומם לממד פנימי יותר - אחדות יותר. בממד הזה ההשפעה שלו מורגשת הרבה פחות. למעשה, ביום זה הוא מאפשר לקב"ה להתגלות.¹⁴

עצם האיסור על עשיית מלאכות ביום השבת, והציווי על מנוחה - מבטאים היטב את המעבר מהעשייה והמלאכות אל השביתה והמנוחה. אבל כאמור, האמירה "שְׁבוּ אִישׁ

14 ראיית המנוחה וההתעסקות בצדדים העליונים והפנימיים כתכלית ראויה היא הבנה מתבקשת, שבלעדיה העמל והעבודה הממושכת ביום-יום מאבדים משמעות, ועלולים להיות מייאשים ביותר. אדם שעובד כל היום, מתאמץ ועמל - עבור מה הוא עובד? האם הערך החשוב הוא העבודה כשלעצמה? האם אין דבר אותו אנו מנסים להשיג? איזו מטרה, תכלית, נקודה אליה שואפים? עבודה לשם העבודה יכולה להתקיים רק במקרים נדירים, בהם האדם מוצא את מנוחתו וסיפוקו בעבודה עצמה. בדרך כלל האדם שואב את כוחו במהלך העבודה מהידיעה שיש לה תכלית, שיש מנוחה בסוף העמל (בדברנו על עבודה אנו מתכוונים קודם כל לעבודה במובנה הפשוט - עבודת האדם עבור פרנסתו, אך דברינו נכונים גם לסוגי מאמצים אחרים ומובנים שונים של עבודה - מעבודת הנפש של האדם הפרטי, דרך מחקרים של מדענים או חוקרים ועד מלחמות בין מדינות).

תחתי, אל יצא איש ממקומו" פותחת פתח להבנת המהות של הרעיון. מהפסוק הזה למדו חכמים שבשבת, גם לאחר תקופת המדבר, אין לצאת מתוך תחום העיר. ה"שפת אמת", ע"פ ספר הזוהר, מלמד ש"שבו איש תחתיו" משמעותו היא "תחת עול מלכות שמים":

שבו איש תחתיו. בזוהר הקדוש פירש תחת עול מלכות שמים. כי בשבת קודש מתגלה מלכותו יתברך שהכל ממנו. והוא בחינת מקומו של עולם. שעל שם זה נקרא הקב"ה מקום. וזה אל יצא איש ממקומו ביום השבת. והנה יום שבת קודש קדוש לה'... ולכן צריך לשבות מכל מעשה. רק להיות בטל לשורש החיים שהיא הארה עליונה.

(שפת אמת בשלח, תרל"ב)¹⁵

ההימצאות בפנים חוסכת מאתנו את הצורך להתמודד עם החוץ, ומפנה לנו זמן להתרכז בפנימיות, בשורש החיים. אין בה טוב ורע, וממילא הצד של הבחירה פחות נוכח בה. האלוקות נוכחת בה בצורה ברורה הרבה יותר, ואנו יושבים "איש תחתיו" - תחת עול מלכות שמים. זוהי מציאות שנמצאת מעל העמל והדאגות של היומיום. אמנם גם הם נדרשים ומועילים בדרכם, כפי שהסברנו בפירוט, אבל כאן הקדושה מושגת לא באמצעות עשייה ולבושים, כאן זוהי הקדושה בעצמה. האדם השבתי הוא בעל אופי שונה מאשר האדם העמל והעצמאי המחפש לכבוש את הכוכבים. זהו אדם המתבונן פנימה, שמחליט לשבות מכל ההתרוצצות בחוץ ולדבוק בשורש החיים.¹⁶ דווקא החיים בצלו של הקב"ה, הם המסוגלים להעניק לנו את הבטחון הגמור בו. חיים כאלה מלווים

15 ראו גם שם, תרל"ח: "להיות מיושב וקבוע בלבות אנשים אשר ירגישו כי הנהגתו יתברך שולטת בהם ועליהם... והוא באמת בחינת השבת, שבו שב כל דבר לשורשו... שמקודם היה הישועה על ידי מצות בני ישראל... ועתה היה בלי מעשה תחתונים, כמו בשבת שנאסר כל מלאכה רק לבטל עצמו לשורש עליון... וכן הכלל לעולם כי כאשר אדם מתחיל בעבודת הבורא יתברך בא אח"כ למדרגות שצריך להיות נושע רק בחסד עליון בלבד".

16 בהקשר הזה מתאימים ומעוררים דבריו של ר' מנחם פרומן, האדם הוא כמו חייט, ירושלים תש"פ, סעיף 157: "הנקודה של שבת היא אי עשייה, היא לא לעשות... שבת זה שהקב"ה יעשה. דעת של שבת אומרת 'תכלית הידיעה שלא נדע'. זאת לא הדעת שלנו, תפיסת עולמנו, דרכנו, אלא הוא יודע, העולם הוא של הקב"ה... התפיסה ה'ייקית' - העולם הוא הסדן של הפטיש שלי שמכה בו, העולם הוא האתגר לפעילות שלי. זאת גם התפיסה הציונית, של בני עקיבא - 'אני ואתה נשנה את העולם', אנחנו צריכים לשלוט על העולם, יש לנו אתגרים ואנחנו נתגבר עליהם... אבל הקב"ה הקדים תרופה למכה - את ר' נחמן לצינונות, את שבת לימי העשייה. דעת של שבת זה המן שירד מן השמיים, לחם משנה, מחכים. נראה מה הקב"ה יעשה".

בהבנה שהקב"ה הוא מקור החיים, ושהכל מאתו - כך שבוודאי הוא יספק את כל צרכנו.¹⁷

את הסגולה הזו של השבת, את ההתכנסות פנימה והדבקות בשורש העליון, אפשר לקחת איתנו גם ליומיום הסואן; את הענווה ואי-העשייה - גם לימי המלאכה והעשייה; את הקישור לאלוהים - גם לזמנים בהם הכוחות האנושיים הם הבולטים. וכך מסיים ה"שפת אמת":

ושבת נותנת ברכה לכל ימי החול. שיוכלו להתדבק בימים העליונים בשורשם על ידי יום השביעי. וזהו ויברך ויקדש שנותן ברכה ודביקות לכל הימים.

(שם, תרל"ב)¹⁸

בדידותו של האיש המאמין

התנועה של הריחוק החברתי, יחד עם הישיבה בפנים בלי אפשרות יציאה, מביאה אותנו למצב של "בדידות". האדם נשאר בביתו ופחות בא במגע עם האחרים, מה שמשאיר אותו בעצם - עם עצמו. הקשר בין המציאות של נגיף הקורונה לבדידות הוא ידוע וברור, ופגשנו אותו באופן חד יותר אצל החולים שנדרשו לבידוד מלא, כמו גם מי ששהה בקרבת חולה מאומת.

את הבדידות אנחנו פוגשים היטב אצל הרב סולובייצ'יק. האנטיזנה של האדם הראשון "איש ההדר", אותו שייכנו עם הנהגת ההשתלמות העצמאית, מגולמת בדמותו של האדם השני: "איש האמונה הבודד". מושג הבדידות פותח את החיבור, מתנוסס על שמו, ומהווה בו מוטיב מרכזי. וכך כותב הרי"ד לגבי איש האמונה:

17 בדומה לשבת של השבוע, מופיעה אחת לשבע שנים שנת השמיטה - "שבת הארץ". חז"ל מתארים כיצד מטרתה היא ההפנמה שהכל מאת ה': "אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: זרעו שש והשמיטו שבע, כדי שתדעו שהארץ שלי היא" (סנהדרין לט, א). גם בשמיטה ישנה ההפסקה מהמלאכה - מכל מלאכות האדמה, וממילא היא דורשת ביטחון גמור בקב"ה שיכלכל אותנו גם כשאנחנו לא עובדים בעצמנו, אלא משחררים, נחים, ומתפנים לעיסוק פנימי יותר. ראו ספר החינוך, מצוה פד; ישיבת עתניאל (בהנחיית הרב פדיה נגר), אדם מן האדמה, עתניאל תשס"ח, למשל עמ' 86-87. השמיטה מופיעה אף בהקשר של חולי, בדין על פיו אין להשתמש בפירותיה להכנת תרופות אלא רק למאכל (בבא קמא קב, א). ייתכן שאף דין זה מבטא את הדרישה לשים את מבטחנו בה' בשביעית, ואת הראייה של הניסיון להתגבר על חולי כמאמץ אנושי מיוחד.

18 על לקיחת יתרונותיה של הקורונה גם אל החזרה לשגרה של ההשתלמות העצמאית נפרט עוד בחלק ג של המאמר.

אני בודד מפני שבדרכי הצנועה והבלתי מושלמת אני איש האמונה, אשר לדידו - להיות פירושו להאמין, ואשר המיר את התבונה באמונה.

(איש האמונה, עמ' 10-11)

האדם השני מוכרח לחוש בכישלונו מיד כשהוא משיג את הצלחתו הגדולה ביותר: גילוי אנושיותו, זהות האני שלו. תודעת האני, שזכה לה תודות לחתירתו המייגעת לקראת חיים של גאולה ובטחון, היא המגלה את האנטיתזה: תודעת ייחודו ואי-התאמתו האונטולוגית עם יצורים אחרים. האדם השני מגלה לפתע שהוא בודד, כי התנכר לעולם הפאר ולמצב המכניסטי של קיום חיצוני.

(איש האמונה, עמ' 25)

אדם מאמין, שהאמונה באלוהים היא חלק בלתי נפרד מאישיותו, ולמעשה היא כל מהותו - לא מנסה רק לפעול, לפרוץ ולהתקדם; הוא מבקש להעמיק, להפנים ולהתכנס. ככזה, הוא נידון לבדידות. הסיבה לכך היא שאדם הפונה פנימה, אל נשמתו, ולא מנסה רק להתערבב עם האחרים - מגלה ומעמיק את מחשבותיו תכונותיו ומהותיותו, את הזהות הייחודית והשונה שלו. האמונה, העומק, האופי הפנימי, הופכים אותו לבודד - כך טוען הרי"ד.¹⁹

בדידות זו היא מהותית לאיש המאמין, המוצא את עצמו קשור יותר אל האמונה מאשר אל התבונה, והייתה קיימת "מזה עידן ועידנים". אמנם, הרי"ד מוסיף וטוען שהמאמין בן זמננו ניצב בפני בדידות גדולה אף יותר:

אפרש את חווית הסבל של איש האמונה בן-דורנו. הוא רואה את עצמו זר בחברה המודרנית בעלת הנטייה הטכנית, המכוונת כלפי עצמה ומחבבת את עצמה באזור הגובל בפולחן עצמי, שואפת להוסיף לעצמה כבוד ללא שיעור ולהתעשר בניצחונות אין קץ, שואפת להרקיע שחקים, והרואה בעולם המוחשי והנוכחי את הגילוי היחיד של המציאות... מה יכול איש כזה לומר לחברה תפקודית

19 ראו גם במאמר "קול דודי דופק", איש האמונה, עמ' 86-87. עמד על כך גם הראי"ה קוק: "בעל הנשמה הגדולה... מוכרח הוא לראות איך הכל יונק מעיקר שרשו, ודרך אחר לא ידע ולא יוכל ללכת בה. ובודד הוא בעל הנשמה הגדולה, ורבו מאד ייסוריו, ייסורי הבדידות הפנימית" (שמונה קבצים א, ת).

ותועלתנית, המכוונת לחילוניות ואשר בה הנימוקים המעשיים של השכל דחקו זה מזמן את הטעמים הרגשיים של הלב?

(איש האמונה, עמ' 11-12) ²⁰

אל מול העולם כיום, עולם שהקציץ את ההשתלמות העצמאית עד כדי "פולחן עצמי", עומד מבקש האלוהים ומרגיש בודד. גילוי האלוהים שבאמונה אותה מתאר הרי"ד מתאפשר רק הודות לאופי הבודד הזה, שמתחזק כתוצאה מהמתרחש סביבו. האדם הבודד, שלא מוצא מנוח בהמולת העולם ובפריצת המסגרות האנושית, ומבקש - תוך כדי "נסיגה" ו"הכנעה" (כלשונו של הרי"ד) - את האמונה ואת הדבקות האמיתית, הוא זה שיכול להגיע למפגש אמיתי עם הקב"ה. הוא הרי באמת מאפשר לו להיכנס. ²¹ ע"פ ההבנה הזו הדריך רבי נחמן מברסלב את תלמידיו להתבודד כדי לשוחח עם הקב"ה. גם אצלו תודעת הבדידות מבטאת את האמונה ואת הדבקות. באחת מתורותיו מתוארת ההתבודדות והשיחה עם הקב"ה כמצב של שלמות, מצב שמביא את האדם לסף יציאת הנשמה:

אמר: שעקר ההתבודדות והשיחה בינו לבין קונו בשלמות הוא כשיפרש שיחתו כל כך לפני השם יתברך עד שיהיה סמוך מאד שתצא נשמתו, חס ושלוש עד שכמעט יגוע, חס ושלוש עד שלא תהיה נשמתו קשורה בגופו כי אם כחוט השערה מעצם צערו וגעגועו וכיסופיו להשם יתברך באמת... ואמר: הלוא כשהשם יתברך עוזר בהתבודדות אזי ההתבודדות הוא כאשר ידבר איש אל רעהו. (ליקוטי מוהר"ן תנינא, צט) ²²

20 הדברים מפורטים ומקבלים רובד נוסף שם עמ' 52-53, 58-60. הרי"ד טוען שם שאיש ההדר של ימינו מנסה להחיל את ההדר גם על הצדדים "האמוניים": "הוא רוצה להצליח אפילו בהרפתקתו עם האלוהים".

21 כאשר הרי"ד מתאר את קהילת הברית, קהילתם של אנשי האמונה הבודדים (שכפי שיבואר בהמשך, החיבור בה בין בני האדם הוא שונה מהותית מ"הקהילה הטבעית" של אנשי ההדר), הוא מתייחס לרעיון זה מפורשות: "לעולם אין האלוהים מחוץ לקהילה בעלת הברית. הוא מתחבר אל האדם והוא שותף לקיומו של בעל הברית... הברית מושכת את האלוהים אל החברה של אנשי האמונה" (איש האמונה, עמ' 28-29). לגבי עצם המפגש הזה, לא רק מצד הבדידות הנצרכת עבורו ומאפשרת אותו, נאריך בפרק "המפגש".

22 ראו גם צוואת הריב"ש, נז: "יחשוב קודם התפלה שהוא מוכן למות באותה התפלה מחמת הכוונה... וכשיחשוב כך, יאמר בליבו למה לי איזה פניה וגאווה באותה תפלה, כיון שבדעתו אפילו למות אחר שתיים או שלוש תיבות [כבר מעצם הפנייה מעלה - עב"ח]. ובאמת הוא חסד גדול שהשם יתברך נותן לו כח ומשלים התפלה והוא חי".

ההתקשרות עם הקב"ה, המפגש הישיר, והביטול העצמי הנדרש מהם, המתאפשרים ע"י ההתבודדות, מביאות את הנשמה למצב בו היא קשורה לגוף "כחוט השערה" בלבד. הקישור לעולם הזה, לגוף, לעמל ולהשתלמות מצטמצמים מאוד כתוצאה מההתבודדות. לאור הקישור של המצב הזה לתקופת הקורונה, הקשר בין הבדידות לסף המוות מקבל משמעות חדשה.²³

המגפה ופתרונה

באופן שמחבר את דברינו, ובמיוחד את הציווי "שבו איש תחתי", למצב של נגיף הקורונה, מלמד ספר הזוהר מהי הפעולה הנדרשת בעקבות מגפה, זאת לאור הציווי במכת בכורות:

בשעה שהמשחית נמצא בעולם, צריך האדם להסתתר בביתו ולא יהיה נראה בשוק כדי שלא ינזק, כמו שנאמר: "וְאַתֶּם לֹא תֵצְאוּ אִישׁ מִפֶּתַח בֵּיתוֹ עַד בִּקְרֹ" (שמות יב, כב). מאלו שיכול להסתתר כן [יסתתר], אבל מלפני הקב"ה לא צריך [נוסח אחר: יכול] להסתתר. מה כתוב? "אִם יִסְתֵּר אִישׁ בְּמִסְתָּרִים וְאֲנִי לֹא אֶרְאֶנּוּ נְאֻם ה' (ירמיה כג, כד).

(כרך א קב, א) ²⁴

ההשחתה מצריכה השבתה של המרחב החיצוני-ציבורי, כניסה אל הבית פנימה והסתתרות. הזוהר מוסיף הארה מיוחדת: ההסתתרות היא מפני המשחית, אבל לא מפני הקב"ה.

לכאורה מדובר כאן על שני צדדים שונים: ההסתתרות הנדרשת מפני המשחית אל מול ההסתתרות הבלתי-רצויה / אפשרית מפני הקב"ה. אבל ניתן לומר, ע"פ דברינו עד עתה, שדווקא ההסתתרות מהמשחית היא זו שמביאה לתנועה הפוכה ביחס אל הקב"ה - תנועה של קרבה, של התגלות. דווקא כאשר האדם נכנס לביתו, ולא נראה בשוק, הוא פותח פתח למפגש עם הקב"ה, לדבקות בשורש החיים.

23 סוגיית המוות, שכמובן קשורה ביותר לקורונה, לא תידון בדברים בהרחבה, אבל היא תלויה את הדיון העוסק בקטורת להלן (בפרקים "המגפה ופתרונה" ו"כי בענן אראה"), והקוראים מוזמנים להשלים את המהלך גם לאור הדברים של ר' נחמן כאן.

24 מתורגם. הדברים מבוססים על דברי הגמרא: "תנו רבנן, דבר בעיר כנס רגליך, שנאמר 'וְאַתֶּם לֹא תֵצְאוּ אִישׁ מִפֶּתַח בֵּיתוֹ עַד בִּקְרֹ", ואומר "לֵךְ עִמִּי בֵּא בְחֻדְרֵיךָ וְסֹגֵר דְלִתִּיךָ בְּעֶדְךָ" (ישעיה כו, כ)... רבי בעידן רתחא הוי סכר כוי (=סגר את החלונות)... דְּבֵר בעיר אל יהלך אדם באמצע הדרך, מפני שמלאך המוות מהלך באמצע הדרכים" (בבא קמא, ס, ב).

"מדרש הנעלם" בסמוך לדברי הזוהר הללו (כרך א ק, ב ואילך), מציע דרך נוספת לריפוי מגפה: הקטורת. "מדרש הנעלם" מרחיב בסגולתה של הקטורת, כנגד מגפות ומחלות בפרט, ואף מספר על מקרה שבו נעצרה מגפה קטלנית הודות לאמירת פסוקי הציווי על הקטורת והקורבנות, יחד עם פסוקי פרשיית עצירת המגפה - המתארים כיצד לאחר שבלעה האדמה את קורח ועדתו פרצה מגפה בעם, והקטרת קטורת ע"י משה ואהרן עצרה את קצפו של הקב"ה:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אֶהֱרֹן קַח אֶת הַמִּחְתָּה וְתֵן עָלֶיךָ אֵשׁ מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ וְשִׂים קֶטֶרֶת וְהוֹלֵךְ מֵהָרָה אֶל הָעֵדָה וְכִפֹּר עֲלֵיהֶם כִּי יֵצֵא הַקֶּצֶף מִלִּפְנֵי ה' הַחֹל הַנֶּגֶף. וַיִּקַּח אֶהֱרֹן כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה וַיֵּרֶץ אֶל תוֹךְ הַקֶּהֱל וְהִנֵּה הַחֹל הַנֶּגֶף בָּעַם וַיִּתֵּן אֶת הַקֶּטֶרֶת וַיִּכְפֹּר עַל הָעָם. וַיַּעֲמֹד בֵּין הַמֵּתִים וּבֵין הַחַיִּים וַתֵּעָצֵר הַמִּגָּפָה.

(במדבר יז, יא-יג)

באופן פשוט, משה ואהרן נוקטים אל מול המגפה דרך פעולה שונה מההסתרות עליה ממליץ הזוהר. ברם, חז"ל מספרים שאת סגולתה המיוחדת של הקטורת לעצירת מגפות חשף בפני משה רבנו לא אחר ממלאך המוות (שבת פט, א) - אותו מלאך המוות, המשחית המהלך באמצע הדרכים, שמפניו יש להסתתר. פרט זה מעורר אותנו להבנה שיש קשר רעיוני בין ההסתרות ובין הקטורת, ושכפי שננסה לטעון, גם מהותה שלה היא הכניסה פנימה וההתקרבות אל הקב"ה.

את הקטורת אנחנו פוגשים באופן יומיומי בעבודת בית המקדש. בכל בוקר הכהן היה נכנס אל הקודש פנימה, אל מזבח הזהב - להקטיר את הקטורת לאחר הטבת הנרות. שיא מיוחד בעבודת הקטורת היה מתרחש בכל שנה ביום הכיפורים, בו היה נכנס הכהן הגדול אל קודש הקדשים, בפעם היחידה בשנה, ומניח מחתה מלאה קטורת בין בדי ארון הברית.

ספר הזוהר (כרך ג נח, ב) מפליג במעלתה של הקטורת ופותח פתח להבנת מהותה. עבודת הקטורת מתוארת בו כפנימית יותר משאר הקרבנות - היא נקראת "קטרת", כיוון שהיא זו ש"קושרת" את הקשר היסודי בין עם-ישראל והעולם-הזה כולו ובין הקדושה. בניגוד לקרבנות אחרים, הקטרת הקטורת איננה מגיעה ככפרה על חטא כלשהו, אלא מבטאת את עצם הקשר בין העולם לקב"ה.²⁵ מסיבה זו, עבודת הקטורת

25 ראו מדרש תנחומא תצוה, טו: "וקטרת אלו ישראל, אמר הקב"ה מכל הקרבנות שאתם מקריבין אין חביב עלי כקטרת, תדע שכל הקרבנות כולן לצרכיהן של ישראל... אבל הקטרת אינה באה לא על החטא ולא על עוון ולא על האשם אלא על השמחה, הוי, שמן וקטרת ישמח לב". ראו גם ספר הזוהר: כרך ב ריח, כרך ב יא, א; כרך ג ל, ב.

נעשית במקום הכי שקט, חשאי, פנימי וקדוש, בזמן הכי קדוש שכל עניינו הוא הטהרה והכפרה - שמביאות אותנו לחשיפת הקשר הפנימי והיסודי שלנו עם בוראנו.

אותה תנועת כניסה והסתתרות, ישיבה "איש תחתיו", כפתרון למגפה - בתור תרופה לשכחת אלוהים - מופיעה כאן ע"י הקטורת. נוסף לכל הקישורים שערכנו לעיל בין מציאות של מגפה, על כל מאפייניה, לבין התעצמות העצמאות האנושית עד כדי גאווה וניתוק העצמאות ממקורה - כאן המגפה מופיעה מייד לאחר האמירה של עם ישראל למשה ואהרון: "אַתֶּם הַמֵּתֶם אֶת עַם ה'" (שם, ו). ניתן להבין שגם האמירה הזו משקפת את אותה גאווה, אותה מחשבה שלמתרחש בעולם אין קשר לקב"ה, אלא לאנשים, בני אדם.²⁶ זוהי שכחת אלוהים ברמה הכי גבוהה, עד כדי המחשבה המעוותת שאפילו הקב"ה יכול להיפגע מ"פעולתם" של משה ואהרון, שנרמזת בכינויו של העם הניגף "עם ה'". מחשבה זו גוררת אחריה את המגפה - אירוע כל כך על-טבעי עד שברור שה' הוא המחולל אותו, שבאמצעותו העם ייזכרו בקב"ה.

הקטרתה של הקטורת, הקושרת בין המציאות לקדושה, ע"י משה ואהרון, מתקנת את העיוות שנוצר והביא למגפה, את החשיבה שמנתקת את הקשר בין האדם לקב"ה ומאדירה את האדם בפני עצמו. היא מחוללת מחדש את הקשר הזה, ומזכירה שה' הוא הממית ומחיה.²⁷ בצורה דומה מבארים חז"ל את משמעותו של נחש הנחושת, שהיווה את הרפואה לנחשים שפגעו בעם ישראל במדבר:

"עֲשֵׂה לָךְ שָׂרָף וְשִׂים אֹתוֹ עַל גֵּס וְהָיָה כָּל הַנִּשְׁוֹף וְרָאָה אֹתוֹ וְחָי" (במדבר כא ח).
וכי נחש ממית, או נחש מחיה? אלא, בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את ליבם לאביהן שבשמים, היו מתרפאים; ואם לאו, היו נימוקים.

(משנה ראש השנה ג, ח)²⁸

כל מטרת המגפה היא לשוב אל הקב"ה, ולכן ברור שהתשובה תהיה הרפואה אליה. כך גם מובא בנבואת ישעיה: "וְנִגְּף ה' אֶת מִצְרַיִם נֶגֶף וְרָפֹא וְשָׁבוּ עַד ה' וְנִעְתַּר לָהֶם

26 עיינו גם בפירוש הרש"ר הירש לבמדבר יז, ו-יג.

27 הפסוק "ה' מְמִית וּמְחִיָּה מוֹרִיד שְׂאוֹל וַיַּעַל" (שמואל א ב, ו) נאמר ע"י חנה, אימו של שמואל שהוא מצאצאיו של קרח (דברי הימים א ו, יח-כב), ומהווה את התיקון אליו.

28 ראו פירוש אור החיים: "והבטתם לנחש תרמוז... להערים בתשובה מה שהתרעמו למה הביאם ה' דרך המדבר שאין שם סיפוק ולא הביאם דרך מקום אשר רגיל היות שם בר ולחם, כי ה' חפץ שעניניהם יהיו תלויות לאלהים יושב בשמים על מחיתם ועל כל צורכיהם באין מבטח וזולתו... שה' חפץ בזה כדי שיהיה לבם תמיד באין הפסק קרוב לה' כבן המצפה לשלחן אביו ערב ובקר ובכל עת וזמן" (במדבר כא, ח). ראו גם שפת אמת חקת, תרל"ו ד"ה בפסוק.

וּפְּאָם" (ישעיה יט, כב). תנועת ההסתכלות מעלה מבטאת את ההבנה של שורש המחלה, ואת ההיענות לקריאה העליונה לצאת מהמקום המתנגד, האנוכי והמתלונן, ולהיות נכון לקבל, לשמוע מלמעלה.

אכן, העוצמות האנושיות וצלם האלוהים שבאדם פחות גלויים אצל האדם שמרים את עיניו לשמיים. הבחירה החופשית תופסת פחות מקום באישיותו, האני העצמי שלו תופס פחות מקום בחייו. אבל הצמצום של הרבדים האלה באדם ובאנושות - פותח פתח למפגש עם האלוהים, שעד עכשיו היה נסתר יותר. מפגש שמוביל בסופו של דבר לרפואה, לישועה, ובניסוחו של הרי"ד: לגאולה.

המפגש

אחרי שהבנו את עניינה של המציאות החדשה שהופיעה בקורונה ואת מהות העבודה שהיא דרשה ודורשת מאתנו, ננסה, כפי שתכננו בתחילת הדברים, להציע מתוך ההבנות הרעיוניות כיוונים ויישומים כיצד להתמודד עם המציאות הזו בפועל ולהסיק ממנה מסקנות, ולו רק ברובד הפסיכולוגי-נפשי. אמנם אלו הצעות מופשטות, כלליות וחלקיות, אבל ביכולתן לשפוך אור על השאלה מה ניתן להפיק מהמציאות הזו; איך מחילים בפועל את המעבר מהכלל אל הפרט, מהחוץ אל הפנים, מהעשייה אל המנוחה, מהאדם אל האלוהים.

ראשית כל יש להדגיש את התודעה הנפשית הבסיסית המתחייבת ממעבר שכזה: **תודעת שחרור**. בשחרור יש צד מפחיד ומאיים - הוא דורש, מעצם טבעו, לאבד את השליטה. הרפיה טומנת בתוכה ויתור גדול. חוסר השליטה, כאמור, מאוד אופייני לתקופה בה אנחנו נמצאים. אבל דווקא חוסר שליטה יכול להוביל את האדם מתנועה של יצירה מתמדת לתנועה (או אולי חוסר-תנועה) של "פשוט להיות". בצורה זו מתאפשר לנו לעבור מתודעה המרוכזת בעצמנו, לכזו שמאפשרת לנו להיפתח למרחבים חדשים, להיכנס לעולם חדש ולתת לו לפעול עלינו, להקשיב לו במקום לדבר בעצמנו. ההבנה שהמלחמה לא בידיים שלנו יכולה לקשר אותנו אל מי שבידיו היא כן; חוסר העשייה מצדנו מזמין עשייה של הגדול מאתנו, בעוצמה וגם ברוחב, שבו אנו שמים מבטחנו. וכך, ע"י היציאה ממקום העצמי המצומצם, תודעת השחרור וההרפיה מביאה עמה התרחבות גדולה. זה בדיוק עניינה של תלות בני-ישראל באכילת המן, שאינו נתון לשליטתם. חוסר השליטה הזה יכול להוביל לחופש גדול.²⁹ וכך אכן כתב הרב סולובייצ'יק, בתארו את דמותו של "איש האמונה":

29 תודעת השחרור והביטחון בה' בהקשר של הענווה, המנוחה, ההתבוננות והבידודות זכתה להרחבה בכמה מקומות בכתבי הרב שג"ר, בהקשרים אקטואליים והגותיים שונים. ראו

האדם השני אינו משתמש בשיטה הפונקציונלית שהומצאה על ידי האדם הראשון. הוא אינו יוצר עולם משלו. במקום זה הוא רוצה להבין את העולם החי, "הנתון" שבתוכו הוטל... הוא עומד מול היקום בכל שפע צבעיו, הודו ושגבו, ולומד להכירו בתמימות, במורא (בתרגומים מוקדמים: בענווה) ובהערצה של ילד המחפש את החריג והמופלא בכל דבר או מאורע רגיל.

(איש האמונה, עמ' 19)³⁰

התיאור של "איש האמונה" מסכם באופן מתאים את ההבדל המהותי בין הנהגת ההשתלמות העצמאית לתקופת הקורונה, בין הנהגה של רבים להנהגה של יחידים - בודדים: מדובר במעבר מפעילות להתבוננות, מעצמאות לענווה, מ"איך" ל"מה, מי ולמה". אם נאפשר למציאות להגיע אלינו, ולא נילחם בה כל הזמן, נוכל לפתוח את הפתח לתוכן חדש, לצורת חיים חדשה וחופשית. כתוצאה מכך, בשלב השני, האנרגיה משתנה. מחיים של מרוצה וטרדה - לנחת פנימית, רוגע. אנרגיה של נחת משפיעה גם על תוכן החיים, בשאלות במה להתמקד ואיזה דברים לעשות, אבל גם על עצם האווירה והתודעה בהן מתנהלים החיים.

אחת ההשלכות המשמעותיות לשינוי האווירה תופיע ביחסים בין האדם לזולתו. האדם הראשון אכן משתף פעולה עם רעהו, אבל מטרתו - פְּזוּה שחותר ליצירה, להתקדמות ולהצלחה - היא תועלת עצמו (איש האמונה, עמ' 21-24).³¹ דווקא האדם השני, איש האמונה - המתבונן ולא השולט, הרגוע והשבתי ולא המתרוצץ - הוא זה שיכול לפתח אכפתיות אמיתית וקשרים אמיתיים עם חברו (איש האמונה, עמ' 25-30). לעומת התנהגותם של תלמידי רבי עקיבא שמתו במגפה משום שלא נהגו כבוד זה בזה,

למשל בריתי שלום, עמ' 110-114 (הדברים נאמרים כאנטיזה לגישה העצמאית-פעלתנית של הרב מדין. מומלץ מאוד לעיין שם - כאמור, יש שם הרבה התאמות לדברינו); לוחות ושברי לוחות עמ' 41-42; שיעורים על ליקוטי מוהר"ן ב, אלון שבות תשע"ה, עמ' 320-326; בצל האמונה עמ' 54-55.

30 דמותו של איש האמונה מועמקת עוד יותר שם עמ' 55-58.

31 הרב קוק מקשר במפורש בין המגפה שאירעה בימי דוד לעמדה הזו: "אבל הם חשבו... שעיקר אגודת הכלל הוא להשיג הטבה לכל יחיד. וזאת המחשבה היא נגד כל תכלית ישראל בהיותם דווקא 'גוי אחד' ו'חטיבה אחת בעולם', ע"כ נפל נגף בעם, ונתקן ע"י שבנה מזבח דווקא במקום המוכן לנחלה כשנאסרו הבמות, לשלול ענין מחשבה זו של הבחינה הפרטית ולשום עין על ענין הכלל כולו דווקא" (מדבר שור, הדרוש החמישה עשר).

המנוחה של השבת, שבה "רפואה קרובה לבוא", מכוונת אותנו ל"מנוחת אֶהְבָּה וּנְדָבָה".³²

בסופו של דבר, נראה שהתוכן החדש שעומד בבסיס כל השינויים הללו הוא, כפי שהדגשנו לאורך כל שלבי המאמר, המרחב החדש - והפנימי יותר - בעבודת ה', שההפנמה של המציאות החדשה מאפשרת את היווצרותו: מרחב המפגש עם האלוהים. כל השינויים והטלטולים שהאדם והעולם חוו בתקופה הזו מכינים את אפשרות המפגש הזו, שצומצמה מאוד לפני כן, וגם יונקים ממנה. לא מדובר רק על גילוי אלוהים מלמעלה (שכבר הארכנו בו בפרק "לתת לאלוהים להיכנס"), שהוא השלב הראשון, אלא במפגש דו-צדדי בין האדם לאלוהיו. העמידה לפני ה', באופן גלוי ובלתי אמצעי, פנים אל פנים - מובילה לשיחה, פנייה של האדם אל האלוהים, וגם להיפך:

המטפורה המקראית האומרת על האלוהים שנפח רוח חיים בתוך האדם, מתייחסת אל התעסקותו של האדם בדבר האלוהים, אל חווייתו האלוהית, האמיתית והחיונית - והיא אינה מכוונת לאיזה כישרון אלוהי הטבוע באדם והמסומל ב"צלם האלוהים". האדם השני חי בדבקות עם האלוהים.

(איש האמונה, עמ' 19)

בהישמע הקול האלוהי הפונה אל האדם וקורא אותו בשמו, אברהם, משה או שמואל, מתגלה האלוהים, אשר האדם חיפש אותו בשבילים אין-קץ ביקום, כשהוא קרוב וביחס אינטימי עם האדם, כשהוא עומד לעומתו או על ידו... כאשר האדם פונה אל האלוהים וקורא לו בסגנון אינטימי ובלתי-פורמלי - "אתה!" מתרחש שוב אותו נס: האלוהים מצטרף אל האדם.

(איש האמונה, עמ' 33)

הרב סולובייצ'יק רואה כאן את השיחה עם הקב"ה - בנבואה (מלמעלה למטה), או בתפילה (מלמטה למעלה) - כיוצרת קרבה בין אדם לאלוהים. אנו נבקש לראות את הצד השני של המטבע - כיצד הקרבה שמייצרת הקורונה מאפשרת שיחה.

32 מתוך תפילת מנחה של שבת. בפרשת משפטים גם שנת השמיטה וגם השבת מתוארות זו לצד זו כמנוחות שמביאות לנדיבות וחמלה כלפי החלש: "וְהִשְׁבִּיעַת תְּשֻׁמְטָה וְנִטְשָׁתָה וְאֶכְלוּ אֲבִינֵי עַמְּךָ וְיִתְרֵם תֹּאכַל חֵיט הַשָּׂדֶה פֶּן תַּעֲשֶׂה לְכַרְמְךָ לְזִיתֶךָ. שְׁשֵׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂיךָ וּבְיָוִם הַשְּׁבִיעִי תִשְׁבֹּת לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרְךָ וַיִּנְפֹּשׂ בֵּן אִמְתֶּךָ וְהָגֵר" (שמות כג, יא-יב). ראו גם ויקרא כה, א-ז.

דיברנו כבר בעניין הבדידות והענווה שההתקרבות אל הקב"ה דורשת. חז"ל עצמם מגדירים את תודעת הענווה וחוסר האונים כחיונית עבור התפילה, ובכך מתברר הקשר העמוק בין תקופת הקורונה לפעולת התפילה:

לא יעמוד אדם לא על גבי כיסא ולא ע"ג שרפרף ולא במקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך ויתפלל, לפי שאין גבהות לפני המקום, שנאמר "מַמְעַמְקִים קָרְאתִיךָ ה'" (תהלים קל א), וכתוב "תִּפְלָה לְעֵנִי כִי יַעֲטֶף" (תהלים קב א).

(ברכות י, ב)³³

תפילה על רפואה לנגיף היא תפילה על דבר שלא נתון בידינו, וממילא לא שייכת בה שום גבהות. היא מאלצת את האדם להבין את המעמקים בהם הוא נמצא, מה שמאפשר לו להבין עד כמה הוא תלוי וזקוק לקב"ה. גם את השינוי שהביאה הקורונה בתפילות עצמן ניתן לראות באופן זה. מתפילות המוניות ומפוארות, הנשענות על כוחו של הציבור והקהילה, התפילה הופכת אישית יותר, פשוטה יותר וצנועה יותר - איש איש בחצרו, כל רחוב בפני עצמו. הדגש כאן הוא על צד השיחה הפנימית בין אדם לבוראו, בלי "עזרת חבר", בלי פוזות. שהרי אין גבהות לפני המקום. רק פנייה פשוטה וכנה, של האדם האומר לבוראו: "אני אינני יודע דבר. אתה היודע והשולט בכל, ולכן אני פונה אליך, מדבר איתך. אני מבין את גדולתך ואת קטנותי, עכשיו אני מבין מי אתה."³⁴

בעיניי, זו הזדמנות של ממש לתפילה אחרת, שבה האדם אינו רק כעבד העומד לפני אדונו, ואפילו לא רק כבן העומד לפני אביו. הדיבור בין האדם לאלוהים הוא "כאשר ידבר איש אל רעהו", או כאשר ידבר עני אל מושיעו. ניתנה לנו ההזדמנות לנטרל את כל ההשפעות והטרדות שבאות מן החוץ, ובכך לאפשר שיחה עם אלוהים. השיחה לא דורשת מאיתנו את ההדר - אין צורך להוכיח את עצמנו במעשינו וביכולותינו. היא מאפשרת לנו פשוט לבטא את האמונה הפשוטה, את הברית היסודית והבסיסית.

33 עיינו גם תענית כג, ב, שם נמצאים מספר מדרשים שמתאימים לדברינו.

34 הרב סולובייצ'ק מחדד את ההבדל בין התודעות השונות בדברו על יחסן השונה לקב"ה: "מאחר שאיש ההדר אינו מסוגל לחרוג מן המעגל הקוסמי, הוא יכול לפרש את הרפתקתו הטרנסצנדנטית רק בקטיגוריות קוסמיות, לפיכך, די לו בכינוי "אלוהים", המתאר את האלוהים כמקור הדינאמיות הקוסמית... ברם, איש האמונה בעל הברית אשר שאף ליחס אינטימי ואישי עם האלוהים, לא היה יכול למצוא את היחס הזה בפגישה הקוסמית המתבטאת בכינוי "אלוהים", והוא נאלץ להעתיק את חווייתו הטרנסצנדנטית למישור אחר, בו נפגש האני המוגבל את ה"הוא" האינסופי "פנים אל פנים". יחס שיתופי ומוזר זה המתקיים בין האדם והאלוהים מתבטא באורח סמלי בשם ההווייה בעל ארבע האותיות" (איש האמונה, עמ' 32).

לפנות אל הקב"ה ולומר לו באמת את שעל ליבנו, בהבנה שהוא מקשיב, בידיעה שהוא תמיד יהיה איתנו. זו תפילה מסוג שונה לגמרי, שמצטרפת אל תודעת השחרור והרוגע, ומתאפשרת על ידם.

את כל הדברים הללו, לדעתי, ניתן - ונדרש - לקחת איתנו גם לתקופה שאחרי הקורונה, ליישם גם בחזרה לשגרה שמתרחשת למול עינינו כעת; שגרה שלא תהווה חזרה למצב הקודם בלבד - אלא התקדמות של ממש לשלב חדש, מפותח יותר, שמכיל בתוכו את הרשמים ואת הסקת המסקנות מההתרחשויות והשינויים שקרו לפניו. וכאן אנו מתחברים להמשך הדברים.

ג

דיברנו על ענווה, על הסתתרות, על שחרור. עמדנו על כך שכדי להגיע לשיחה ולמפגש יש צורך בהתבודדות מהסובב, בשימת הדגש על העבודה הפנימית, על חשבון ה"פריצה" החיצונית. אל מול הדברים הללו צפה ועולה השאלה: האם זה כל מה שהקב"ה רוצה מאתנו? האם זו תכלית עבודת ה'? אם התפילה היא הרגע המשמעותי ביותר עבורנו - מדוע נבראנו בעולם של עבודה? מדוע צוינו למלא את הארץ, לכבוש אותה? מהדברים שראינו יכול להישמע כי הכוחות האנושיים הם דבר שלילי, או לפחות "לא מספיק חשוב", שמונע מאתנו את התכלית האמיתית - היא האמונה הפנימית; שההתקבצות החברתית וההתחברות עם אחרים הם "בסדר", אבל האדם שרוצה להתעלות ולהתקרב אל התכלית - עליו לפרוש מהחברה, להיות בודד, ולהתכנס בעצמו; הסביבה, על כל מובניה של המילה, רק תפריע לו. ומעל לכל, בעקבות דברינו יכול להיראות שכדי להגיע אל השלמות - על האדם למחוק את עצמו, את רצונותיו, מחשבותיו, שאיפותיו ומפעליו - ולהתבטל אל הקב"ה, שבו השלמות האמיתית.

בתחילת הדברים הזכרנו שהמציאות שהביאה עלינו הקורונה מהווה אתגר מיוחד לציונות הדתית. ואכן, בהגותו של הראי"ה קוק - ההוגה הגדול ביותר שלה - שלא חשודה בקיפוח הצד הפנימי שבאדם ובעולם, מודגשים מאוד הכוחות האנושיים, ומוצגים באופן חיובי. דווקא בהקשר של הקורונה נוכל לציין (כמו שראינו ממש בתחילת המאמר בדברי הרי"ד עצמו) את היתרון העצום שיש לאיש ההדר הפועל: הוא

מפתח חיסונים, הוא מוצא פתרונות.³⁵ לא ייתכן שעלינו להשתיק את כוחותינו ויכולותינו לאור משבר.

למעשה, הראי"ה מרחיב את הכוח של האדם גם כלפי הצדדים האלוקיים שבעולם, המבטאים את עומק מהותה של הבריאה. מאוד מודגשת בדבריו החובה והיכולת להכיר את המציאות (= לשלוט בה), להתעלות מעליה - ולהוביל אותה:

אם תרצה, בן אדם, הסתכל באור השכינה בכל היקום... התבונן בפלאי היצירה, בחיי האלהות שלהם, לא בתור איזה תכנית כהה, שממרחקים מציגים נגד עיניך, כי אם דע את המציאות שאתה חי בה. דע את עצמך, ואת עולמך... מציא את מקור החיים שבקרבך, ושממעל לך, שמסביבך, את פארי הדרות החיים, שאתה שרוי בתוכם... הבט על האורות, בתוכיותם. אל יבלעו נשמתך השמות, הניבים והאותיות, הם מסורים בידך, ואי אתה מסור בידיהם. עלה למעלה עלה, כי כח עז לך, יש לך כנפי רוח, כנפי נשרים אבירים. אל תכחש בם, פן יכחשו לך, דרש אותם, וימצאו לך מיד.

(אורות הקודש א,³⁶ עמ' פג-פד)

אמת, תנועת ההתבוננות, שמשייך הרי"ד לאיש האמונה - קיימת גם בדברי הרב קוק כאן. אבל אצלו ההתבוננות מגיעה מעמדה של שליטה, וממילא היא מלאה בדחיפה לפעולה, להתעלות. האמירה כאן איננה "למד להתבונן באור העליון שאינך יכול להבין, שמופלא ממך - ועל כן עליך לגשת אליו ביראה". האורות העליונים ביותר מוצגים כאן כמסורים ביד האדם, בעל כנפי הנשרים.³⁷

נבקש לטעון שהקונפליקט בין העוצמות להתכנסות מתחיל כאשר מתבוננים עליהם, ובכלל על מקומו של הקב"ה ומקומו של האדם, כשני דברים מתנגדים, שבהכרח מונעים אחד את השני וסותרים זה את זה; אך מבט רחב יותר יוביל לדרך חדשה. כדי לפגוש אותה נחזור אל הקטורת.

35 הדגשת היתרון הזה בציון העובדה שהיהדות רואה אותו באור חיובי מופיעה פעמים רבות בכתיבי הרי"ד. ראו איש האמונה, עמ' 49 בהערת השוליים (מס' 42); מן הסערה, ירושלים תשס"ד, עמ' 92; דברי הגות והערכה, עמ' 219.

36 הראי"ה קוק, אורות הקודש א, ירושלים תשמ"ה.

37 הרי"ד, כפי שכבר הזכרנו, לכאורה ראה בצורה שלילית את התפשטותו של צד ההדר אל האמונה, ראו איש האמונה, עמ' 58-60.

כי בענן אראה

ראינו כי הקטורת היא ה"קושרת" את המציאות אל הקב"ה. אל מול המציאות היומיומית, שמלאה בגילויים של כוחות האדם, שעלולה להסתיר ולהשכיח את נוכחותו של הקב"ה, באה המגפה ומאלצת את האדם להסתכל פנימה, להיזכר במקור החיים, להיקשר אליו. את הקשר הזה מגלה הקטורת.

אבל למעשה, בקטורת יש יותר מכך. הקטורת אמנם מביאה לגילוי האלוקי הברור, אבל היא כוללת בתוכה גם את ההסתרה. ממד זה שבקטורת מתבטא היטב בדברי הקב"ה לאחר מות נדב ואביהוא, שנכנסו אל קודש הקדשים והקטירו קטורת:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה אַחֲרֵי מוֹת שְׁנֵי בְנֵי אֶהֱרֹן בְּקִרְבָּתָם לְפָנָיו ה' וַיִּמְתּוּ. וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה דַּבֵּר אֶל אֶהֱרֹן אַחִידָ וְאֵל יָבֵא בְּכָל יְעַת אֶל הַקֹּדֶשׁ מִבֵּית לְפָרְכָת אֶל פְּנֵי הַפְּפֹרֶת אֲשֶׁר עַל הָאֹרֶן וְלֹא יָמוּת כִּי בְּעַנְן אֶרְאֶה עַל הַפְּפֹרֶת.

(ויקרא טז, א-ב)

שלושה מרכיבים חשובים נמצאים כאן: הראשון - הציזוי "וְאֵל יָבֵא בְּכָל יְעַת". ההגעה אל הקודש נתחמת ומוגבלת: אל קדש הקדשים נכנס הכהן הגדול רק פעם אחת בשנה, וגם הקטרת הקטורת שבכל יום במזבח הזהב, נעשית בזמנים מסוימים ומוגדרים.³⁸ שנית, ההקטרה נעשית במקום פנימי: ביום הכיפורים בתוך קודש הקדשים, אבל גם בשאר השנה הקטורת מוקטרת במזבח הזהב הנמצא בקודש, בניגוד לקורבנות המוקרבים במזבח החיצון שנמצא מחוץ להיכל, לעיני כל (אמנם לאחר ההקטרה גם ריח הקטורת יוצא החוצה ומשפיע היטב (יומא לט, ב), אבל הקישור עצמו נעשה בפנים). המרכיב השלישי והאחרון הוא הענן - מסך עשן שמסתיר את המפגש, שמכסה על ההתרחשות.

38 ע"פ ספר הזוהר הבעיה בהקטרה של נדב ואביהוא היא "שלא הייתה זו שעת הקטרת, שהרי קטרת אינה עולה אלא בזמנים ידועים, שכתוב 'וְהִקְטִיר עָלָיו אֶהֱרֹן קְטֹרֶת סָמִים בְּבִקְרָא בְּבִקְרָא' (שמות ל, ז)... ובזמנים הללו נקרבת, ולא בזמן אחר" (כרך ג לג, ב, תרגום חופשי). עם זאת, זמן המגפה מתואר שם כיוצא דופן: "פרט לזמן שהמוות שרוי בעולם, כמו שקרה, שכתוב 'וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אֶהֱרֹן קַח אֶת הַפִּיחָתָה וְתֵן עָלֶיהָ אֵשׁ' וגו' (במדבר יז, יא)". משמעות הדבר היא שהקישור אל הקב"ה שצריך להיעשות בשעת המגפה הוא במידה מסוימת יותר גלוי, ולכן פחות מוגבל בזמן.

כל המרכיבים הללו מבטאים ממד של הסתרה וצמצום ששייך בעבודת הקטורת. ממד זה מצריך העמקה מצידנו: מדוע בקטורת, שכל עניינה הוא לחשוף ולחזק את הקישור ואת המפגש בין אלוהים לאדם - אנו מוצאים הגבלות ו"עננים"³⁹?

על ההגבלה בקטורת מצווה הקב"ה לאחר מות נדב ואביהוא, וניתן לראות אותה כהפקת לקחים מהמקרה שלהם: "בְּקִרְבָּתְךָ לְפָנַי ה' וַיִּמָּתוּ". כפי שראינו, חוסר ההתקשרות אל מקור החיים יוביל כמובן למוות. אבל גם הקיצוניות השנייה, בדמות מפגש פנים אל פנים במלוא העוצמה, ללא כל ריסון - מביאה לתוצאה דומה, שכן הגוף לא יכול להכילה. בהקשר הזה המוות הוא ההסתרות וההתבודדות הטוטאלית, שמתגזרת לחלוטין מהעולם הזה על כל מסכיו ועניו.

כדי להתמודד עם הצד הזה שבהתקשרות אל הקב"ה, היא נעשית בהסתרה ותחת מגבלות. ועם זאת, עלינו לזכור כי הקטורת היא עדיין זאת המקשרת, המביאה למפגש. הרב רא"ם הכהן עומד על כך, ומסביר כי ההסתרה היא כזאת שמיועדת דווקא לגילוי; הקישור אל האלוהים מתרחש מתוך הענן דווקא:

הפסוק 'כי בענן אראה אל הכפרת' אינו כולל רק את הפן המסתיר והמגונן של הקטורת אלא אף את ההבנה כי ההתגלות עצמה מתקיימת באמצעות הענן. הענן, עשן הקטורת, איננו מסתיר את הקב"ה ואת חכמתו מעיני האדם אלא מלבישם בלבושים המאפשרים, מחד, לאדם להכיל את הגילוי האלוהי ומאידך, לא מעלימים את התוכן המתגלה... הקטורת יוצרת ענן המעלים ומקשר כאחד. ענן הקטורת, כענן שהיה בהר סיני, הוא ענן ההתגלות.

(העלם וגילוי, ⁴⁰ עמ' 183)

הקטורת מבטאת את האיזון העדין של הימצאות אדם בעולם אלוהי. האדם לא מחפש למחוק את עצמו ואת עצמאותו אל מול האלוהים, שברא אותו וחפץ בעבודתו. מצד שני, הוא צמא להתקשרות אל מקורו, שבלעדיה הוא מאבד את משמעותו. שני הקצוות האלה מובילים בסופו של דבר למוות. כדי לחיות הוא נדרש לפעולה שתצליח להפגיש

39 אמנם לעיל ביארנו את ממד ההסתרה שבקטורת לאור ההסתרות מפני המגפה וההתכנסות פנימה אל הממד האלוהי, אבל ננסה כאן להציג צד נוסף בקטורת שיתבאר לאור ההסתרות על ההסתרה כשייכת לממד האנושי דווקא, בו האלוקות נסתרת. במאמר מוסגר נעיר כי ייתכן ואלו שני צדדים של אותו מטבע - הכניסה לממד הנסתר מאפשרת לגלות את האלוקות, אבל גם מנכיחה את העובדה שהאלוקות היא נסתרת בעולם, והצד הגלוי והדומיננטי הוא הצד החיצוני, הגשמי והאנושי.

40 הרב רא"ם הכהן, העלם וגילוי, עתניאל תשע"ו.

בינו לבין הקב"ה, פעולה שיכולה להתרחש דווקא דרך הענן. לפי הבנה זו, גם הלבושים והענן מקבלים משמעות פנימית: הם הדרך אל הקשירה, אל ההקטרה. הם לא "כלים" במובן הטכני, הם תנאי עקרוני להתקשרות בין המציאות אל הקב"ה - הם המאפשרים את צד המציאות, שמתקשרת אל הקב"ה ממקומה שלה, ולא רק נבלעת ונאבדת למולו.

בהקבלה למושגים בהם השתמשנו, נמצא שהדרך לגילוי האלוהים שבכדידות עוברת דרך ההסתרה שמייצרת ההשתלמות העצמאית. יתרה מזאת, כאשר מתברר שזה היחס בין הדברים - הלבושים עצמם מקבלים ממד נשמתי, העצמאות וההסתרה מאפשרים את הגילוי ואת הענווה. גילוי כזה הוא לא רק בודד ומקטין, כפי שהוא מתבטא בהתחלה; יש בו ממד של גדלות שאינה מצמצמת את גדולתו של הקב"ה, אלא נובעת ממנה ומאפשרת אותה.

התמונה השלמה - ענווה וגדלות זו עם זו

מתוך אותה הסתכלות על הקשר בין הצדדים, נוכל לראות גם את הקורונה - שמתחילה בהסתרה בשביל גילוי, ובכדידות בשביל התקשרות עם הקב"ה - כמאפשרת גם את התנועה ההפוכה-משלימה. כך, הבדידות נועדה לאפשר חיי חברה מלאים יותר, ההכנעה אמורה להוביל לגדלות ועצמאות. את כל האירועים שאירעו בתקופת הקורונה יש לראות בהקשר הרחב שלהם, ולנסות להבין מהי התוצאה הסופית.

ע"פ דיני התורה, אדם שלקה בצרעת נדרש לבידוד הרחק מהמחנה - "בַּיָּד יֵשֵׁב מֵחוּץ לַמַּחֲנֶה מוֹשְׁבוֹ" (ויקרא יג, מו), והוא מטמא את כל הנוגע בו, או אפילו הנמצא עמו באותו חלל סגור. השוואת המצורע עם חולה הקורונה המדבק נדרשת מאלוהים. האדמו"ר מסוכטשוב ב"שם משמואל" לפרשת מצורע, מציע פירוש מהותי לתהליך הטהרה של המצורע. את הדרישה להתבודדות רואה ה"שם משמואל" כתיקון לגסות הרוח של המצורע, בכך שהבדלתו מחוץ למחנה משפילה אותו ונוטלת ממנו את גאוותו. אבל ממש כפי שהעלינו בתחילת הפרק, ההשפלה הזו, שהיא השפעה טוטאלית, מפריעה ל"שם משמואל", כמעט כמו שהיא מפריעה לתלמידי הרב קוק. לכן, הוא מסביר, סופו של התהליך אינו בהסגרה מחוץ למחנה, אלא בשילוב בין ההכנעה והגדולה - שילוב שמכיל את היתרונות של כל צד, ומבטל את החסרונות שבכל צד - ומתבטא במרכיבי טהרת המצורע: עץ הארז, הגדול והחזק, יחד עם האזוב ושני התולעת, הנמוכים והשפלים.

הנה מצורע זה שהיתה בו מתחילה גסות הרוח ונתנגע, ובשביל היסורין והבדלתו חוץ למחנה נשפל נפשו, וכא לארץ חיתו... כמו שאין שבח בגסות הרוח שמקודם, כן נמי אין שבח בשפלות של עכשיו, ולא זה הדרך ישכון אור אלוקי.

ואדרבה, אין השכינה שורה אלא מתוך שמחה, ואין עומדין להתפלל אלא מתוך שמחה של מצוה... וכתוב עבדו את ה' בשמחה.

ועל כן הן גסות הרוח שמקודם והן הכניעה והשפלות של עכשיו צריכין טהרה... גסות הרוח - להגביה לבו בדרכי ה' ולהיות עז כנמר גבור כארי; והכניעה - להיות נכנע להשם יתברך... מצד גדלות ה', שהוא רואה את עצמו עם כל העולם יחד כאפס ואין... והוא כניעה הנרצית, וכניעה זו אינה סותרת את הגבהת לבו בדרכי ה'.

יכול להיות לו שניהם יחד, לעומת אשר גסות רוח הקודמת וכניעתו ע"י הנגע היו סותרות זו את זו.

(שם משמואל, מצורע תרע"ג, ד"ה ולקח)

מתואר כאן אדם שמכיל בתוכו את שתי התנועות - את הענווה והגאווה - זו עם זו, ללא סתירה. אכן, ההגעה למצב הזה דורשת קודם לכן את מצב הקיצון, את הענווה המוחלטת כלפי אלוהים שתגיע גם על חשבון הגדלות של האדם; אבל המטרה הסופית היא הכניעה שלא סותרת את האדם, אלא מעמידה אותו באותו צד עם העולם ועם הקב"ה. סוף כל סוף, הבדידות מזקקת את המניעים של האדם ומאפשרת לו להגיע בסופו של דבר לשלמות ומלאות טהורות. אי-העשייה שבשבת מסוגלת לתת כוח ומשמעות לשאר ימי השבוע, בהם יש מלאכה. ההתבודדות וההתרחקות מהחברה מתבררת כשלב שמאפשר אחדות והתחברות. ואכן, כבר ציינו שע"פ הרב סולובייצ'יק השותפות והקרבה האמיתיות (גם בין אדם לחברו, וכמובן בין אדם לבורא) יכולות להופיע דווקא באדם השני, איש האמונה הבודד, שאינו מחפש - כאנשי דור הפלגה - אחדות 'תועלתנית' עבור שיתוף פעולה לעבודה בלבד, כי אם שותפות קיומית, חיבור עמוק.⁴¹

ההשתלמות העצמאית אליה אנו שואפים לחזור בתקופה זו של פוסט-קורונה היא עמוקה יותר ונקייה מסיגים. יש בה עצמאות עם ענווה, אחדות אמיתית, וגדלות עם עומק, שמקורה לא בניתוק האדם מבוראו אלא בבקשת אלוהים וההבנה שהגילוי שלו מתרחש דרכנו, שהגדלתנו היא הגדלתו:

41 איש האמונה, עמ' 25-30, 41-43. הרעיון הזה מתפתח גם שם לאמירה שמרכיב ההדר שבאדם נשאר גם אחרי השלמת צד האמונה שבו, ושווה רצון ה' - הכלת שני הצדדים זה בצד זה, באופן עמוק. ראו שם עמ' 45-51 ובהערות, וכן עמ' 61. רעיון זה התפתח גם בחיבורו של הרי"ד "ובקשתם משם", בתוך: איש ההלכה, ירושלים תשנ"ב. ראו שם למשל עמ' 148-

כאשר [אלישע, המייצג את איש האמונה - עב"ח] השיג את שיא האמונה והגיע עד לקצה הגבול של ההתחייבות האנושית, הוא חזר אל החברה כמשתתף בענייני המדינה, כיועצם של מלכים וכמורה לקהילת ההדר. האלוהים ציווה לו לשוב אל העם, להעניק לו חלק בדרמה של הברית ולשתפו בדו-השיח הגדול והחגיגי.

(איש האמונה, עמ' 61)

האם נוכל להשתמש בכוחות של השלב הזמני הזה גם כשאנו "חוזרים אל החברה"? דיברנו על הפוטנציאל הגדול לתפילה שבאה מתוך בדידות וענווה באדם הפרטי הפונה אל בוראו. האם נוכל לכוון תודעת תפילה ציבורית? חברה עוצמתית ועצמאית, אבל כזו שלא נגועה בגאווה וביהירות, אלא יודעת לשאת את עיניה לשמיים וזוכרת תמיד את מקור כוחה ואחדותה, בבחינת "וְיִזְכְּרֶתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הִנְתָּן לָךְ כַּח לַעֲשׂוֹת תְּהִילָה" (דברים ח, יח)⁴²? שגדולתה ועוצמתה אינן באות כתנועה מנוגדת לאלוהים, אלא דווקא כביטוי של האלוקות עלי אדמות? נראה שזוהי המטרה הסופית אליה עלינו לשאוף. בסופו של דבר, כל התהליך השבירה שהתרחש לנגד עינינו, מטרתו וסופו להביא לידי תיקון גדול וצמיחה אמיתית. עלינו לזכור זאת גם בתוך המורכבות, כמובן בלי לגרום בכך להפחתת השפעתו של התהליך שמתרחש כרגע, בו עלינו להיות מרוכזים, ולתת לו לפעול את פעולתו עלינו.

סיום: בשבילי נברא העולם

חז"ל מציינים שלמרות שלכל בני האדם אב קדמון אחד, כל אחד נברא שונה מחברו. לכן אומרים חז"ל: "כל אחד ואחד חייב לומר: בשבילי נברא העולם" (משנה סנהדרין ד, ה). האמירה "בשבילי נברא העולם" מתפרשת באופן פשוט כהעצמה של האדם, של ייחודו בעולם, ושל חשיבותו הרבה. האדם נועד לשלוט בעולם, שנברא בשבילו. במשך ההיסטוריה אנשים רבים פעלו לאור ההבנה הזו של "בשבילי נברא העולם". הם פעלו מתוך אמונה בתפקידם הייחודי, ביכולותיהם הגדולות ליצור ולפעול בעולם, ובמחשבה שהעולם נברא עבורם. לאור ההבנה הזו הם עשו דברים גדולים, חלקם טובים יותר

42 באחד ממאמריו מתאר הרי"ד את התפילה כפעולה שמתרחשת גם אצל איש ההדר, ואפילו שלא בידיעתו, בעצם מאמציו להגיע לאנשהו, להתקדם. הרב סולובייצ'יק מתאר כיצד התפילה שמעניקה לאדם "הקטן" שיכוך של הבעיות, הצרות והפחדים, יכולה להעניק ל"אדם הגדול", שהוא למעשה איש ההדר, "מעון, שלוה ומנוחה" ("מעמקים", בתוך: דברי הגות והערכה, עמ' 107 ואילך). נראה שזוהי גם כוונת הפסוק "וְיִזְכְּרֶתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הִנְתָּן לָךְ כַּח לַעֲשׂוֹת תְּהִילָה" (דברים ח, יח) - העשייה של האדם מקבלת משמעות ע"י קישורה אל מקורה.

וחלקם פחות. הרמח"ל במסילת ישרים משתמש במשפט הזה בהקשר שונה מעט, מחייב:

והנה החסיד... ודאי צריך שיצטער תמיד צער ממש על הגלות ועל החורבן... ויתפלל תמיד על גאולת בני ישראל והשבת כבוד שמים לעילוי. ואם יאמר אדם מי אני ומה אני ספון שאתפלל על הגלות ועל ירושלים וכו', המפני תפלתי יכנסו הגליות ותצמח הישועה? תשובתו בצדו, כאותה ששנינו: לפיכך נברא אדם יחידי, כדי שכל אחד יאמר בשבילי נברא העולם.

(מסילת ישרים, פרק יט)

גם כאן משמש הנימוק "בשבילי נברא העולם" כטענת נגד לגישה שמצמצמת את יכולתו של האדם, אבל הביטוי שניתן כאן ליכולת האדם מפתיע: התפילה על הגאולה, האכפתיות מהכלל. עולה מכאן, שההבנה שהעולם נברא בשבילי לא באה כדי להעצים אותי כשלעצמי. היא דורשת אחריות שלי כלפי העולם כולו, ובייחוד כלפי הצדדים הרוחניים שבו.

האם הרמח"ל מתעלם מהעוצמות האנושיות? האם אין הוא גורס "כל מה שבראתי - בשבילך בראתי" (קהלת רבה ז, יג)? בוודאי שלא. אבל נראה שהרמח"ל גם מכיר בכך שבסופו של דבר העולם לא רק משמש כלי עבור האדם, אלא גם האדם צריך לנסות לפעול עבור העולם, להבין שבשבילו, בזכותו, העולם יכול להמשיך להתקיים, להיברא כל יום מחדש. הגישה העולה מכאן לא מתמקדת באדם ובאיכויותיו. היא מבינה שיש עולם - מטרה גדולה יותר, שגם האדם עצמו נרתם עבורה. זו גישה של ענווה גדולה, של מוכנות להירתם לתהליך, להיבלע בסיפור הכללי.⁴³

דווקא יחידותו וייחודו של האדם, מעמיקה את הקשר שלו עם העולם. האני הפרטי, היחידי, העצמי - עומד אל מול העולם הגדול, ונדרש להחזיק אותו, לפעול עבורו. הוא נעשה אחראי עליו מכוח ההבנה שאם אין אני - מי. אין זו אחריות פשוטה של יצירה

43 ראו גם שם משמואל, מצורע תרע"ו: "כי העניין שחייב אדם לומר בשבילי נברא העולם, אין הפירוש לצורך עצמו חס ושלום, כי כל הנברא לכבודו ית"ש נברא... אלא הפירוש היות ונמסרו ביד האדם כל העולמות... היינו שכל העולמות מתתקנין ועולין בעלותו ומתלקלקין ויורדין בירידתו, וזהו שאמר שחייב אדם לומר בשבילי נברא העולם, היינו שכל העולם תלוי בו. ויזכור היטב את הממשלה שנמסרה לידו שיתקן הכל למען כבוד ה', ובאמת כשאדם נזכר זה הוא מתמלא בושח וכלימה תכסנו ונרתע לאחוריו... ושוב ההכנעה תגרום לו השגה עוד יותר בגדלות ה'".

ופעולה, זו אחריות עם תודעה, אחריות שקשורה בהכרת העולם והבנת צרכיו, אחריות כמעט קיומית.

אם כך, ההבנה "בשבילי נברא העולם" יכולה להתפרש לשני צדדים שלכאורה סותרים זה את זה: מצד אחד - הזכות שיש לאדם על העולם, שנמצא בידי וברשותו, ומצד שני - המחויבות שהוא צריך לחוש כלפי העולם שהטיפול העדין והמחייב בו נמסר לידי.⁴⁴ האם חכמים באמרו משפט זה ביקשו לכוון את האדם לשליטה על העולם או לעבדות עבור העולם? נדמה שזה וזה נכונים ונדרשים. אבל בעומק, כל צד כזה הוא חלקי - התמונה השלמה רואה את האדם והעולם כיחידה אחת:

הבריאה, המצוה, השכר והעונש - הכל ענין אחד הוא... הוא מציאות האדם בדמותו וצלמו... זה הדמות הוא שהמציאו בתחילה המאציל ב"ה, ורצה שעל פי אותו הסדר בכל חוקותיו ומשפטיו יהיה הוא פועל בברוא עולמו. וכשיהיה הוא פועל בסדר הזה הנה לא תהיה הבריאה [אלא] אחת לבד. כי הנה כמו דרך משל, שבדמות האדם יש הלב ששולח הדם אל כל האברים - כן יבא בריאה אחת שממנה יצא הזנה או השפעה אל נבראים אחרים, שיהיו לו כאברי הגוף אל הלב... כי כל העולם כולו בכל מדרגותיו הוא אדם גדול, והאדם הוא עולם קטן, ואין בזה אלא מה שבוה... אמת, כי היה יכול המאציל ב"ה להשפיע לעולם ולא לאדם, לאדם ולא לעולם, רק שדרך פעולתו הייתה להיות אלה שני נמצאים קשורים זה בזה - העולם והאדם; כי הוא ברא אדם, וברא עולם בברוא אדם.

(כללי קנאת ה' צבאות, כלל ב)⁴⁵

לעתים אנו נאלצים להפריד בין העולם והאדם, להתייחס לכל אחד בפני עצמו, בלי להתחשב בתמונה השלמה. פעמים שאנו נוטים לכיוון האדם, מעצימים את כוחו ולפעמים שוכחים את העולם, ופעמים שההישאבות בעולם כולו באה על חשבון צד האדם שבנו. אבל מצד האמת, אין אלה שני כוחות סותרים, אלא שני עניינים שקשורים זה בזה ותלויים זה בזה - ומהווים יחד דבר אחד. גם כשאנו עסוקים בביסוס צד מסוים - כדי לאזן ולאפשר שילוב נכון, שבו אף צד לא יבוא על חשבון השני - אנחנו צריכים

44 בקהלת רבה שם, מופיעים שני צדדי התודעה הזו זה לצד זה: "בשעה שברא הקב"ה את האדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן וכל מה שבראתי בשבילך בראתי. תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך".

45 מעיון נוסף בציטוטים שהבאנו לעיל מה'שם משמואל' נראה שזו גם עומק כוונתו שלו.

לזכור את התמונה המלאה, האחת, שאנו מקווים לה בעתיד, ושקיימת בפנים גם עכשיו.

ברור שאין בדברינו כדי לסכם ולהקיף את כל עניינה ומהותה של התקופה החולפת על כל אירועיה ואתגריה. למעשה, אינני מתיימר כלל לעשות כך, שכן חשבונות שמייים נתונים ביד אלוהים; זוהי תודעה בסיסית מאוד עבור איש האמונה. ובכל זאת, עלינו לחפש את הדרכים כיצד להשתפר ממה שעבר עלינו, ולא להיות אדישים למציאות. גם זה חלק בלתי נפרד מאיש האמונה המתבונן. בעיניי, יש כאן פתח לזווית התבוננות חדשה, קריאה לתודעה שונה שבעיניי טמון בה פוטנציאל גדול מאוד, לנוכח אירועי הקורונה ולחיי בני האדם בעולם בכלל.

זהו הפתח שפותח הרי"ד ב"איש האמונה", שכאשר נכנסים אליו בנכונות ובכנות, יכולים לחזור דרכו בסופו של דבר לתורת הרב קוק המכוונת את האדם למלאות וגדלות.⁴⁶

46 לעיון נוסף ראו: הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, "איש האמונה הבודד", בתוך: איש האמונה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 9-61; הרב שמעון גרשון רוזנברג (שג"ר), "מציאות ימינו - מסר משמים או ניסיון", בתוך: ברית שלום, ראשון לציון תש"פ, עמ' 108-119; גליה שחף, "וידוי אישי - לימים הנוראים", מעט מן האור רפד (פרשת צו-פורים), י"ד באדר ב תשס"ה; הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, "גאון וענווה", בתוך: דברי הגות והערכה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 211-222; הרב יובל שרלו, בצלמו, ירושלים תשס"ט, ביחוד פרק שני: "צלם א-לוהים הנסוג", עמ' 45-61; הרב שמעון גרשון רוזנברג (שג"ר), "מרד וחסד", בתוך: בצל האמונה, אלון שבות תשע"א, עמ' 35-48; הרב שמעון גרשון רוזנברג (שג"ר), "דרושי האר"י לפסח: שיעור על תיקון הזוגיות", בתוך: זמן של חירות, אלון שבות תש"ע, עמ' 94-102; הרב שמעון גרשון רוזנברג (שג"ר), "שמיטה, שתיקה ותורת ארץ ישראל", בתוך: שיעורים בגמרא - שמיטה, אלון שבות תשע"ה, עמ' 150-159; הרב אברהם יצחק הכהן קוק, אורות הקודש ג, ירושלים תשמ"ה, עמ' רסז-רעו; הרב אברהם יצחק הכהן קוק, אורות הקודש ד, ירושלים תש"ן, עמ' תעג-תפח.